

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра богослов'я

Магістерська робота
ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ У
ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Г. СКОВОРОДИ

Студентки 2-го курсу
Олени Кравчик

Науковий керівник:
Олена Невмержицька
доктор педагогічних наук,
професор

Рецензент:
Тимчишин о. Богдан
Михайлович, доктор морального
богослов'я, кандидат
філософських наук

Львів 2024

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Життєвий і творчий шлях г. Сковороди.....	6
1.1. Життєпис	6
1.2. Філософські погляди.....	9
1.3. Вшанування пам'яті.....	17
Розділ 2. Теоретичні аспекти дослідження особливостей морального виховання у педагогічній теорії і практиці Г. Сковороди	22
2.1. Сутність морального виховання та погляди на нього в педагогічній теорії і практиці	22
2.2. Погляди на моральне виховання в педагогічній спадщині Г. Сковороди.....	30
2.3. Головні засади морального виховання за Г. Сковородою	37
Розділ 3. Шляхи та засоби морального виховання в педагогічній спадщині Г. Сковороди в роботі сучасної школи	42
3.1. Нестандартні форми навчання та виховання	42
3.2. Природа як джерело морального виховання людини	47
3.3. Слово – головний засіб морального виховання	51
3.4. Використання духовної спадщини Г. Сковороди у сучасній початковій школі	54
Висновки	62
Список використаних джерел.....	67
Додатки.....	74

ВСТУП

Актуальність теми: військовий стан в Україні та дії з боку країни-агресора актуалізують проблеми гуманістично-морального виховання кожного громадянина України. Без виховання у молоді таких моральних цінностей як добро, людяність, відповідальність, толерантність, підприємливість, почуття власної гідності, творча ініціатива навряд чи можна побудувати нове демократичне суспільство. Незважаючи на велику агресію, ненависть та надмірні емоції, які можна спостерігати у соціумі під час війни, потрібно пам'ятати, що важливо виховувати моральні цінності у дітей та показувати достойний приклад їх реалізації. Ці моральні феномени в сучасних умовах держави, метою якої є досягнення миру, відбудова країни, піднесення української спільноти до найвищого для сучасної епохи рівня цивілізації й культури та інтегрування України до європейського співтовариства, виконують функцію гармонізації особистості й суспільства. У цьому процесі надзвичайна місія належить педагогічній спадщині видатного українського митця Г. Сковороди.

Новизна дослідження полягає у тому, що питання виховання моральних цінностей у працях Г. Сковороди досліджене недостатньо. А також, оригінальність впливає із актуальності даного дослідження у наш час. Ми намагатимемось довести важливість морального виховання в часі війни власним прикладом та використанням творів Г. Сковороди

Об'єкт дослідження: виховання моральних цінностей особистості.

Предмет дослідження: творчість Г. Сковороди як засіб морального виховання учнів початкової школи.

Мета: розкрити внесок Г. Сковороди щодо питань виховання моральних цінностей в учнів початкової школи та показати ефективність використання його творів на уроках у початковій школі в умовах війни.

Завдання:

1. Розкрити поняття моралі, моральності, моральних цінностей та їхнє розуміння у працях Г. Сковороди
2. Проаналізувати особливості виховання моральних цінностей учнів початкової школи у різних контекстах та вимірах християнського життя.
3. Висвітлити педагогічний інструментарій виховання моральних цінностей у дітей.
4. З'ясувати шляхи реалізації морального виховання в учнів початкової школи за допомогою творчої спадщини Г. Сковороди.
5. Показати сучасні виклики у житті дитини та їх вирішення через призму моралі та християнства

Межі дослідження: дослідження буде проводитися в межах педагогіки, богослов'я, філософії. Головний акцент зосереджений на вивченні спадщини Григорія Сковороди щодо можливого її застосування у початковій школі для виховання молодших школярів.

Метод: теоретичний метод для уточнення змісту понять та базового вчення про виховання, мораль духовному житті; метод аналізу, який допоможе опрацювати головні праці, твори Г. Сковороди, що стосуються питань виховання моральних цінностей; метод синтезу його головних ідей, поглядів, встановлення зв'язків між ними; метод узагальнення, що поглянути на головні поняття; метод абстрагування, щоб виділити найсуттєвіші проблеми які нас цікавлять в даному дослідженні; метод індукції та дедукції для переходу від загальних закономірностей в духовному житті християнина до окремих, конкретних проявів та впливів; метод порівняння, щоб показати різницю між моральністю та аморальністю; метод систематизації, класифікації, обробки та узагальнення фактичного матеріалу дослідження; метод спостереження, щоб побачити рівень морального виховання учнів початкової школи.

Джерела

Основою для цього дослідження слугували художні твори Григорія Сковороди, а також наукові роботи різних авторів у сфері історії, педагогіки та філософії, які доступні у бібліотеках або є в онлайн доступі. Крім того

діяльність Григорія Сковороди висвітлена у періодичних виданнях, які теж використовувались для написання даної роботи.

Структура роботи

Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи 65 сторінок.

Перший розділ має на меті описати життя та творчий доробок Григорія Савича Сковороди; проаналізувати з якої родини походив Г. Сковорода, якими були періоди навчання та становлення філософа; описати вшанування пам'яті видатного українця в Україні та за її межами

У другому розділі увагу зосереджено на моральних та педагогічних принципах педагога, на методах виховання та навчання дітей через призму християнства. Здійснено аналіз педагогічної спадщини Григорія Сковороди.

Третій розділ присвячений вивченню нестандартних підходів до навчання загалом та у педагогічній практиці Григорія Сковороди, аналізу філософського підходу Григорія Сковороди до природи, як джерела морального виховання людини. Розглянуто використання слова як головного засобу навчання та виховання. Здійснено огляд творів Григорія Сковороди для їхнього використання у сучасній початковій школі.

РОЗДІЛ 1

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ Г. СКОВОРОДИ

1.1. Життєпис

Григорій Сковорода народився в родині дрібного українського козака в селі Чорнухи Київської губернії Російської імперії (сучасна Полтавська область, Україна) 1722 року. Він був студентом Києво-Могилянської академії, але не закінчив її. У 1741 році, у віці 19 років через свого дядька Ігнатія Полтавцева, він був забраний з Києва співати в імператорському хорі в Москві та Санкт-Петербурзі, повернувшись до Києва в 1744 році. Період з 1745 по 1750 рік він провів в Угорському королівстві. і вважається, що в цей період він подорожував і в інші країни Європи. У 1750 р. повернувся до Києва. У 1750–1751 рр. викладав поетику в Переяславі. Більшу частину періоду з 1753 по 1759 рік Сковорода був вихователем у родині поміщика в Ковраї. З 1759 по 1769 рр. з перервами викладав у Харківському колегіумі такі предмети, як поезія, синтаксис, грецька мова, етика. Після нападу на його курс з етики в 1769 році він вирішив залишити викладання. В останню чверть свого життя він мандрував пішки Слобідською Україною, гостював у друзів, як багатих, так і бідних, вважаючи за краще не засиджуватися на одному місці надто довго. Цей останній період був часом його великих філософських праць. У цей період також, але особливо раніше, він писав вірші та листи церковнослов'янською, грецькою та латинською мовами, зробив ряд перекладів з латини на російську. Матеріальна підтримка друзів дозволила йому присвятити себе роздумам і письменництву. Більшість його творів були присвячені друзям і поширювалися серед них у рукописних примірниках¹.

Сковорода відомий як автор літургійної музики, а також ряду пісень на власні тексти. З останніх кілька перейшли в царину української народної музики. Багато його філософських пісень, відомих як «Сковородські псалми»,

¹ Д. Герцюк – П. Сікорський. Григорій Сковорода. Львів 2013.

часто зустрічалися в репертуарі сліпих мандрівних музикантів, відомих як кобзарі. Описували його як майстерного гравця на сопілці, торбані та кобзі.

Твори Сковороди за його життя не друкували, бо цензура вважала його священні твори образливими для чернецтва. Вихований у душі філософії та релігієзнавства, він став противником церковної схоластики та духовного засилля московської православної церкви. «Наше царство всередині нас, – писав він, – і щоб пізнати Бога, ви повинні пізнати себе... Люди повинні знати Бога, як і вони самі, настільки, щоб побачити його в світі... Віра в Бога не означає віру в його існування. і тому підкорятися Йому і жити за Його законом... Святість життя полягає в тому, щоб робити людям добро»².

Офіційна московська позиція поділяла людство на більш-менш благословених Богом і блаженних і проклятих, як-от кріпаки. Сковорода вчив, що «всяка праця Богом благословенна», але роздачу багатства поза кругом Божим називав непростимим гріхом. Московське православне духовенство нетерпимо ставилося до вчення Сковороди, вважаючи його еретичним. Сковорода вчив, що єдине завдання філософії – шукати істину і йти до неї. Але з точки зору людського життя ця мета недосяжна, і щастя людини полягає в тому, що все має знайти істину. Ця мета може реалізуватися різнопланово, і нетерпимість до тих, хто інакше думає, не має виправдання. Так само релігійна нетерпимість не знаходить виправдання для вічної істини, яка відкривається світові в різних формах. По відношенню до себе він був абсолютно безкомпромісний, але в повній гармонії християнським вченням і життям. Він був дуже ніжним і спостережливим по відношенню до інших³.

Сковорода відстоював право особистості в кожній людині, але перекладав це на конкретну політичну мову того часу. Це означало сильну демократичну течію, яка була пов'язана з симпатіями до поневолених селянських мас, з гострою ворожістю до московських гнобителів.

Лише в 1798 році його «Нарцис, або Пізнай самого себе» було видано в Російській імперії, та й то без вказівки його імені. У 1806 році журнал «Сіон

² Боженко М. Байки Г. С. Сковороди // Українська мова і література в школі (1997) 15–18.

³ Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Київ 1992.

вестник» надрукував ще кілька його творів. Потім у Москві в 1837–1839 рр. під його іменем було видано кілька його творів, і лише в 1861 р. вийшло перше майже повне зібрання його творів. Найкраще і найповніше, вийшло у 1896 р. у Харкові за редакцією проф. Д. Багалія. Тут було вміщено 16 його робіт, 9 з яких з'являються вперше! Також тут опубліковано біографію Панса та деякі його вірші. Чергове видання творів відбулося у грудні 1896 р. Повного академічного видання творів Сковороди досі не існує, оскільки рукописи зберігаються в різних архівах і бібліотеках, де доступ до них утруднений.

Хоча чіткої різниці між літературними та філософськими творами Сковороди немає, його збірка з 30 віршів (складена з 1753 по 1785 рр.) під назвою «Сад божественних пісень», його дюжина пісень, збірка з 30 байок (утворена між 1760 і 1770) під назвою «Басні харківські» (Харківські байки), його переклади Цицерона, Плутарха, Горація, Овідія та Мурета, а також його листи, написані переважно латинською мовою. Деякі його пісні та вірші набули широкого розголосу і увійшли в український фольклор. Його філософські твори складаються з трактату про християнську мораль і 12 діалогів⁴.

Думки Сковороди трактувалися по-різному: як еkleктичний, розкутий набір ідей (Ф. Кудринський); як сувора, раціоналістична система (Олександра Єфименко, Г. Тисяченко); як форма християнської містики (В. Ерн, Дмитро Чижевський); як варіант християнського платонізму в патристичній традиції (Дмитро Багалій); і як моральна філософія (Федір Зеленогорський, Іван Мірчук, І. Іванов, Володимир Шинкарук). Були розбіжності щодо характеру його метафізичної доктрини (дуалізм проти монізму, ідеалізм проти «напівматеріалізму»). Дискусії про його природу значною мірою виникли через манеру письма Сковороди, радше літературну, ніж філософську. Його ідеї не організовані та не представлені систематично, а розкидані по діалогах, байках, листах та поезії. Для передачі свого сенсу Сковорода вважав за краще використовувати символи, метафори чи емблеми замість чітко визначених філософських понять. Більше того, він захоплювався протиріччями і часто

⁴ Білецька В. «Філософія серця» Г. Сковороди у філософських рефлексіях І. Мірчука // Філософські обрії 36 (2016) 51–60.

залишав читачам можливість знайти вихід із удаваного протиріччя. Через відсутність чітких викладів доктрини й очікуваних розв'язків очевидних проблем іноді незрозуміло, що саме мав на увазі Сковорода⁵.

Вплив Сковороди в XIX столітті на таких письменників, як Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Тарас Шевченко та Пантелеймон Куліш, був мінімальним. Але його поетичний стиль, ідеї та моральний приклад відіграли важливу роль у відродженні української культури XX століття. У ньому знаходили натхнення такі поети, як Микола Філянський, Павло Тичина, Василь Барка, Василь Стус, Григорій Чубай, Ігор Калинець, Іван Драч. Найповніші видання творів Сковороди вийшли в Харкові 1894 р. (ред. Дмитро Багалій), у Петербурзі 1912 р. (ред. Володимир Бонч-Бруєвич), у Києві 1961 р. (2 т.) і 1973 р. (2 т.), у Москві 1973 р. (2 т.). 1973 (2 томи). Англійський переклад байок і афоризмів Сковороди разом із біографією та аналізом творів опублікував Д. Б. Чопик у 1990 р. Зібрання творів Сковороди у двох томах вийшло в українському перекладі в Києві в 1994 р. (друге, виправлене видання – у 2005 р.)⁶.

Біографія Сковороди – це захоплююча сторінка боротьби проти сильного соціального гніту, приклад служіння ідеям суспільного прогресу. І щоразу, коли ми згадуємо його ім'я, перед нами постають безсмертні образи народних правдолюбців⁷.

1.2. Філософські погляди

Відродження філософського вчення Григорія Савича Сковороди відбулося лише на межі XIX–XX ст., що було зумовлено спорідненістю філософських пошуків Срібного віку (початок 1890-х рр. – 1922 рр.) з релігійно-філософським вченням Григорія Сковороди. В історії філософії Григорія Сковороду можна

⁵ Д. Герцюк – П. Сікорський. Григорій Сковорода. Львів 2013.

⁶ Білецька В. «Філософія серця» Г. Сковороди у філософських рефлексіях І. Мірчука // *Філософські обрії* 36 (2016) 51–60.

⁷ Д. Герцюк – П. Сікорський. Григорій Сковорода. Львів 2013.

вважати «рубіжною постаттю», що знаменує перехід від Середньовіччя до культури Нового часу.

Моралізаторство було головною метою і змістом більшості творів Григорія Сковороди. Практична філософія Григорія Сковороди відразу стає на бік його розуміння природи. Воля, побажання (бажання), спорідненість, справжня людина – основні його категорії. Головна мета моралізаторства Сковороди – показати шлях до щасливого життя. Основні теми творчості Сковороди зосереджені в його етиці: онтологія, або вчення про три світи (мікрокосм, макрокосм, символічний світ – Біблія), екзегетичний метод пізнання і символіка, вчення про природу і категорію спорідненості, принцип самопізнання та вчення про «істинну людину», вчення про серце та антропологію, евідемонізм і проблему реальності зла і добра у світі. Відповідно до канонів символіки Сковорода критикує матеріальну, тілесну сторону світу і надає перевагу його духовному змісту. Проте Сковорода залишається релігійним мислителем у своїй практичній філософії; він живе за релігійними канонами. Для XVIII століття вчення Григорія Сковороди було настільки ж архаїчним, наскільки воно стало актуальним на межі XIX–XX століть⁸.

Григорій Сковорода (1724-1794) увійшов в історію філософії на межі XX століття, тобто через сто років після смерті. Перш за все, реактуалізація його спадщини належить Дмитру І. Багалію та Володимиру Федоровичу Ерну. Проте інтерес до Сковороди був викликаний не лише публікацією його творів, але й інтерпретацією його спадщини. Власне, Дмитро Багалій і Володимир Ерн першими охарактеризували Григорія Сковороду як філософа. Відтоді інтерес до філософської спадщини Сковороди не згасає в емігрантському середовищі. Публікації останніх років можуть підтвердити це твердження.

У різні періоди сприйняття вчення Сковороди та його особистості було дуже різним. Отже, для своїх сучасників він був насамперед учителем життя. Протягом більшої частини XIX століття його ім'я згадувалося досить рідко. Публікацію творів Сковороди сприйняли досить скептично, і лише наприкінці

⁸ Булда М. Та не забудьте пом'янути Григорія Варсаву (Г. Сковорода) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях. (2006) 148–154.

XIX століття його вперше назвали філософом. Літературна творчість Сковороди (поєми та байки) не мала значного впливу ні на російську, ні на українську літературу, і лише після проголошення його філософом його твори набули певного значення. Сковорода не вважав себе філософом, але він увійшов до ідеологічно затвердженого пантеону радянської історії філософії саме як філософ. Не варто вдаватися в подробиці опису різних історико-історіографічних періодів (срібний вік, еміграція, радянська філософія, українська націоналістична історіографія), коли доктрина Сковороди часто заслужила діаметрально протилежні оцінки, хоча варто сказати, що його власне філософські ідеї не були особливо вираженими. важливий для більшості його критиків. Він не знайшов жодної значної «школи»; ніхто не продовжував і не розвивав його ідеї. Проте філософське усамітнення Сковороди не завадило йому увійти до числа основоположників української філософії⁹.

З 1753 по 1785 рік Г. Сковорода пише переважну більшість своїх поетичних творів, що склали збірку «Сад Божественних пісень». Простий і образний стрій думок, доступність вчення, власний життєвий подвиг привертали до його особистості увагу всієї спільноти. Особливість же його подвижництва полягає в тому, що він прагнув збудити «мислячу силу» в свого народу, підняти в людині все краще, закладене у неї природою й Богом, і розвивати, долучаючи до цінностей вищих і вічних. Досягнення ж їх означає спасіння й дарує щастя.

Увесь творчий доробок Григорія Сковороди, який включає 18 філософських творів, 7 перекладів, збірник «Сад Божественних пісень», «Байки Харківські», – це єдина система поглядів, єдина філософія. Провідне місце у філософській системі Г. Сковороди займає розроблена ним теорія пізнання. Він сприймав Біблію як джерело знань, мудрості, вікового досвіду пояснення і пізнання світу. Пізнаючи себе і навколишній світ, людина самоутверджується, розвиває свої природні нахили і здібності, обирає свій шлях і усвідомленою

⁹ Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах/ Упоряд. Штих.В. Харків 2002.

«спорідненою» працею виконує своє земне призначення. У центрі філософії мислителя – питання про щастя людини і шляхи його досягнення¹⁰.

Кращі його поезії, що ввібрали досягнення народної лірики і сатирично-гумористичного віршування XVIII ст., ще за життя поета стали народними піснями, ввійшли до репертуару народних співців – кобзарів і лірників, зазнали народних переробок. Саме поетичні твори Сковороди поряд із широким потоком бурлескно-травестійного, сатирично-гумористичного віршування другої половини XVIII ст. і народної словесності створили передумови для появи «Енеїди» І. Котляревського – першого твору нової української літератури. Поезія Г. Сковороди є доповненням до його філософських трактатів і діалогів. Автор у поетичній формі розвиває ті ж думки й погляди, що виражені у філософських творах¹¹.

Феномен постаті Григорія Савича Сковороди – у дивовижному гармонійному поєднанні краси тілесної й духовної. У власному житті він сповідував виразні й тверді принципи: самопізнання і внутрішня відповідність волі Божій. Окрім того, філософ постійно наголошує, що людина має невичерпний духовний потенціал, який лише необхідно спрямувати у потрібне русло, на справи Божі: пізнання і творчість.

Історики філософії щосили замовчують той факт, що Сковорода був передусім моралістом, а не філософом. Якщо порівняти вчення Сковороди з філософськими ідеями його сучасників, то вони будуть у вигазі. У XVIII столітті він, який успадкував риторичну ерудицію Києво-Могилянської академії і був за своїм соціальним статусом мандрівним жебраком або професійним хижак, – являв собою явно архаїчне явище. Звісно, сприйняття його вчення змінила не раптово відкрита філософська глибина й оригінальність його ідей, а трансформація культурної «форми», яка перетворила маргінала на символічну фігуру філософського мейнстріму. В Україні Сковорода має стати суттєвою частиною національної міфології, наріжним каменем нині

¹⁰ Погребенник В. Григорій Сковорода як лірик і байкар // Українська література в загальноосвітній школі (2007) 24–25.

¹¹ Верба Г. Перечитуючи Сковороду: коментарі дослідника до кількох хрестоматійних поезій Григорія Сковороди // Дивослово 7 (1998) 33-34.

побудованої національної філософської традиції. Але тут він знову перестає бути філософом: Сковорода – національний символ¹².

Моралістичне вчення про праведне чи щасливе життя становить зміст більшості творів Сковороди. Його етика тісно пов'язана з його онтологією – доктриною трьох світів – або навіть впливає з неї. Зокрема, це пов'язано з поняттям «природа» та його синонімами: сутність, natura. У трактуванні природи Сковородою ми чуємо відгуки кількох філософських концепцій. Насамперед, це уявлення про природу як одкровення, що сягає Максима Сповідника (рецепцію цього уявлення знаходимо в працях Шеллінга), хоча для Сковороди уявлення Максима про людину як мікрокосмос (а також як і для Сковороди, як одкровення). ідея символічної інтерпретації) видається важливішою; це також концепція двох природ: створеної і творчої, – яку Сковорода трактував у контексті християнської ідеї творення (швидше відповідно до поглядів Аверроеса, ніж поглядів Спінози). Аристотелівська концепція природи як чогось, що виникає сама по собі, і схоластична концепція природи як осяжного розумом існування (традиція, яку розділяла ціла низка мислителів від Боеція до Фоми Аквінського) мали для нього менше значення. Однак інколи Сковорода вживає подвійне тлумачення терміну «природа»: природа як сутність і природа як воля. Природа як сутність важлива для онтології, а її «вольові» аспекти – для етики. Що це значить? У творах Сковороди майже немає істотних структур. Термін «природа» є не лише пікантною метафізичною приправою до онтологічного дуалізму, але, перш за все, додатковою описовою мовою чи радше розширенням описової мови, що пояснює видимий зовнішній світ. Смісловий колорит цього світу досить однозначний. Вступаючи в матеріальний світ, ми, як це не парадоксально, опиняємось у царстві тіней, у світі плоских і похмурих фігур, сутінкове існування яких можна простежити до образу Платонової печери. Дефектність цього світу пояснюється тим, що він створений. Водночас саме цей факт (те, що світ створений, вироблений, винайдений і походить від творця) гарантує спасіння світу. Термін «природа» підкреслює створений характер світу. Це

¹² Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах/ Упоряд. Штих.В. Харків 2002.

слово означає все і все, що народжується в усій машині цього світу, і те, що не народжується, як вогонь, і все, що народжується взагалі, називається світом¹³.

Проте суттєвий характер природи може мати власний незалежний онтологічний вимір. При цьому притаманна природі тимчасовість розуміється не як властивість створеної істоти, що применшує її в особі творця, а як характеристика процесу формування речей (сутностей) або якісна форма їх втілення. Термін «природа» співвідноситься з одним із значень поняття «існування». Якщо ми розуміємо природу таким чином, її не можна буде звести до якоїсь інтерпретативної символічної мови, яка викликає семантичний ілюзійонізм: вона характеризує сутність як реальність. І навпаки, природа є екзистенціальною реальністю. Як останнє, воно є інтелігібельним, тобто може проявлятися у свідомості особливим чином. Природа як втілене, здійснене буття (реальне буття) розділяє і впорядковує дії суб'єктів, уподібнює їх. Природа речей присутня у розумі як *quidditas*, і тому вона визначається своїм видом і родовою відмінністю. Відповідно до цього конкретні речі, оскільки вони мають власну природу, можуть водночас належати до видів і видів, тобто бути як індивідуальними, так і універсальними, множинними (як реально існуючі сутності) і сингулярними (як можливість виразити сутність через визначення)¹⁴.

Етика Сковороди поєднує в собі основні теми його творчості: вчення про три світи (мікрокосмос, макрокосмос, символічний світ – Біблія), екзегетичний метод пізнання, вчення про природу і категорію спорідненості, принцип самопізнання, вчення про серце. Суттєве коло ідей Сковороди слід віднести до християнського платонізму. У текстах Сковороди є рідкісні згадки про Платона. Рецепція платонізму, зокрема вчення Сковороди про «три природи» і «дві природи», була опосередкована творами Філона Олександрійського, Климента Олександрійського, Орігена, Діонісія Ареопагіта та Максима Сповідника. Східнохристиянська модель спасіння через обоження представлена у творчості Сковороди поняттям «внутрішня особа» як відображення

¹³ Поліщук Ф. Григорій Сковорода : семінарії Київ 1972.

¹⁴ Ткачук М. Києво-Могилянська Академія і становлення академічної філософії в Україні // Філософська думка. Київ 4 (2000) 36 – 56.

божественної природи в людині (людини як образу Божого), тобто її богоподібності. Такий аналіз платонічних ідей у творчості Сковороди вже проводився в дослідницькій літературі⁶¹. У текстах Сковороди помітний синтез філософії та літератури, а також елементи філософського мислення та риторичні прийоми, характерні для культури бароко. Критикуючи офіційну церкву, Сковорода залишається носієм релігійної свідомості. Ця критика зближує його з раціоналістичним сектантством і масонами. Масонська символіка в творах Сковороди та той факт, що на початку ХХ століття вони публікувалися у масонській періодиці, лише підсилює таку близькість. Загалом Сковорода залишається представником традиції освіти Києво-Могилянської академії, але в дечому знаменує перехід до нового типу культури. Проте головні тенденції цієї культури – секуляризм, національний дух – були йому чужі. В історії філософії він є представником фронтиру: як у плані переходу від одного типу культури до іншого, так і в значенні кордону як початку нового процесу в історії філософії.

Мета філософії для Сковороди практична – показати шлях до щастя. Тому два центральних питання для нього – що таке щастя і як його можна досягти. Для нього щастя – це внутрішній стан спокою, веселощів і впевненості, який доступний кожному. Щоб досягти цього стану, необхідно певне розуміння світу і самого себе і відповідний спосіб життя. До метафізики й антропології Сковорода підходить не як умоглядний мислитель, а як мораліст: він лише окреслює ті істини, які необхідні для щастя. Його основна метафізична доктрина полягає в тому, що у всьому є дві природи: ідеальна, внутрішня, невидима, вічна і незмінна; і матеріальне, зовнішнє, чуттєве, тимчасове та мінливе. Перше є вищим, бо воно надає буття другому. Цей дуалізм поширюється на всю реальність – макрокосм або всесвіт і два мікрокосми людства та Біблії. У макрокосмі внутрішньою природою є Бог, а зовнішньою є фізичний світ. Погляд Сковороди на відношення Бога до світу скоріше панентеїстичний, ніж пантеїстичний. У людини внутрішньою природою є душа; зовнішній, тіло. У Біблії внутрішня правда має символічне значення; зовнішнє, буквальне значення.

З цієї метафізичної схеми Сковорода зробив ряд фундаментальних для практичного життя висновків. Оскільки всесвіт упорядкований Богом-провидцем, кожна істота була забезпечена всім необхідним для щастя. Упевненість, що те, що необхідно, легко, а те, що складно, непотрібно (для щастя), приносить душевний спокій. Це також є критерієм матеріальних умов щастя: нам потрібні тільки ті блага, які необхідні для здоров'я і доступні всім людям. Але для щастя недостатньо розвіяти тривогу про матеріальне забезпечення. Активні за своєю природою люди також повинні реалізувати себе в дії, виконуючи відповідне завдання або покликання, призначене їм Богом. Виконувати своє завдання, незважаючи на зовнішню винагороду, означає бути щасливим, тоді як прагнути багатства, слави чи задоволення через неприємну роботу означає бути в розпачі. Крім того, оскільки покликання розподілені Богом таким чином, щоб забезпечити гармонійний соціальний порядок, прийняття неконгеніального завдання веде до соціального розбрату та нещастя для інших¹⁵.

Вчення про душевну працю є центральним у моральній системі Сковорода. Хоча це не є метафізично правдоподібним, воно виражає його віру в творчий потенціал людини та можливість самореалізації в цьому житті для кожного. Не зважаючи на те, що ідеї Сковорода ніколи не були викладені систематично, вони становлять надзвичайно цілісну систему. Його головними авторитетами є античні філософи (стоїки, кініки, Епікур, Платон і Аристотель), з яких він вибирає основні елементи свого вчення. Дотримуючись святоотцівської традиції, він трактує Біблію алегорично: вважає, що її буквальный зміст (антропоморфний Бог і чудеса) є зовнішнім і фальшивим, а внутрішній, символічний зміст збігається з істиною, відомою античним філософам. Таким чином Сковорода поєднує світську науку з християнською вірою.

¹⁵ Д. Герцюк – П. Сікорський. Григорій Сковорода. Львів 2013.

1.3. Вшанування пам'яті

Григорій Сковорода зробив вагомий внесок в історію всієї духовної культури українського народу та його барокової літературно-філософської традиції. Григорій Сковорода якісно розвинув і підніс українську філософію, педагогіку та літературу до тогочасних західноєвропейських зразків. Йому присвоєно першість у багатьох сферах національної культури. Він був першим українським інтелектуалом і митцем, який здобув світову славу. Він став першим байкарем і ліриком у нашій літературі. Його просвітницька діяльність сприяла відкриттю першого в Україні Харківського університету, а також залученню фольклору до української літератури. Його філософські ідеї допомогли тисячам людей піднятися на вищий духовний рівень розвитку, відкинути суєтні спокуси світу. Зрештою, Сковорода став одним із засновників екзистенціальної традиції у філософії та мистецтві¹⁶.

Навряд чи хтось із діячів української культури, за винятком Тараса Шевченка, протягом XIX–XXI століть привертав таку пильну увагу світу, як Григорій Сковорода. Відомо, що найефективнішими формами вшанування пам'яті видатних людей інтелектуальної сфери є публікація та розповсюдження їх творів. Це повне звернення видатного мислителя, гуманіста і поета-просвітителя Григорія Савича Сковороди. Проте за життя його твори не були опубліковані. Лише 1798 р. у Петербурзі виходець з України, відомий історик, бібліограф і видавець Михайло Антоновський власним коштом видав книгу «Духовна бібліотека», де вперше без посилання на автора побачив світ філософський діалог Григорія Сковороди «Нарцис. Розмова про: пізнай самого себе»¹⁷.

У першій половині XIX століття окремими книгами з'явилися «Байки харківські», «Боротьба архистратига Михаїла з сатаною», «Дружня бесіда про душевний спокій», а також окремі листи та вірші з «Саду». Божественних

¹⁶ Білоус П. *Творчість Григорія Сковороди // Історія української літератури XI–XVIII ст.* Київ (2009) 375–387.

¹⁷ Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах/ Упоряд. Штих.В. Харків 2002.

пісень», опублікований на сторінці популярного на той час журналу «Телескоп», альманаху «Ранкова зірка» та інших виданнях того часу¹⁸.

В Україні вшанування пам'яті Григорія Савича Сковороди розпочинає свою історію на офіційному рівні з 1894 р., 29 жовтня з нагоди сторіччя його смерті. Відбулося засідання Харківського історико-філологічного товариства, яке заснували на вул. Харківського університету у 1876 р. На цьому засіданні з доповіддю на тему: «Григорій Сковорода. Його вчення, життя і значення» виступив відомий український історик, професор Дмитро Багалій. У справі видання творів Григорія Сковороди в Україні справді знаковою подією став вихід у 1894 році його творів, зібраних і відредагованих професором Дмитром Багалієм. Ці твори, що увійшли до сьомого тому «Збірника Харківського історико-філологічного товариства», були першим академічним виданням творчої спадщини Григорія Сковороди¹⁹.

Упродовж ХХ століття твори Сковороди виходили неодноразово не лише в оригіналі, а й у перекладах понад десятком мов. Сьогодні найавторитетнішим зібранням і першим академічним виданням творів великого українського поета і філософа за роки незалежності є повне зібрання його творів обсягом 1400 сторінок за редакцією харківського професора Леоніда Ушкалова. Вона була видана в Харкові в 2011 р. і перевидана в 2016 р. До збірки увійшли вірші, байки, трактати, діалоги, притчі, переклади, а також листи та філологічні уривки. Редактори якісно відтворили мову та орфографію філософа, перередагували українські переклади латинських і грецьких текстів Сковороди, дали наукові коментарі. Ім'я та творчість Григорія Сковороди завжди були в центрі суспільного життя України. На офіційному рівні 200-річчя з дня його народження відзначалося в 1922 році, а 145-річчя з дня його смерті в 1939 році²⁰.

Під час Другої світової війни Президія АН УРСР, незважаючи на воєнні умови, ухвалила рішення про відзначення 220-річчя від дня народження

¹⁸ Професор дослідив традиції вшанування пам'яті Г. С. Сковороди // Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького cdu.edu.ua (05.09.2023)

¹⁹ Професор дослідив традиції вшанування пам'яті Г. С. Сковороди // Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького cdu.edu.ua (05.09.2023)

²⁰ Білоус П. Творчість Григорія Сковороди // Історія української літератури ХІ-ХVІІІ ст. Київ (2009) 375–387.

Григорія Сковороди. На урочистому засіданні 3 грудня 1942 р. було виголошено 3 доповіді, присвячені висвітленню проблеми творчості мислителя. Вони увійшли до ювілейного збірника, який вийшов в Уфі, де вона перебувала в евакуйованому навчальному закладі²¹.

Значного розголосу мало святкування 250-річчя від дня народження Сковороди у 1972 році. У цей час були створені Всесоюзна та Республіканська ювілейні комісії, очолювані відомими вченими, затверджені постановами уряду. А 1 грудня в Києві відбулися урочисті збори, в яких взяли участь представники академічних наук і громадськості України та тодішніх союзних республік, а також представник ЮНЕСКО. Окрім публікації праць та проведення науково-просвітницьких заходів, присвячених Григорію Сковороді, пам'ять про нього в Україні відображена у створених музеях, відкритих пам'ятниках і меморіальних дошках, яким присвоєно ім'я великого українця. Ім'я Сковороди носять вулиці в столиці нашої держави Києві, у Харкові, Полтаві, Одесі та інших містах України. Віднедавна і в Черкасах є вулиця Сковороди²².

Образ Григорія Сковороди увічнено в багатьох художніх творах. Широко відомі картини українських художників Сергія Васильківського – «Народ слухає пісні Сковороди», Івана Їжакевича – «Сковорода в дорозі», «Тарас Шевченко співає Сковороду», Тетяни Яблонської – «Портрет Сковороди», гравюри Василя Касіяна, присвоєно до Сковороди, серія естампів «З життя Сковороди» Валентин Литвиненко. Цикл останніх картин належить одному з найвидатніших вітчизняних художників-станковиків сучасності Генріху Ягодкіну. Автором пам'ятників Григорію Сковороді в Києві та Лохвиці є скульптор Іван Кавалерідзе, у Переяславі-Хмельницькому – Володимир Луцак. У 2012 році в Харкові відкрили пам'ятник Сковороді. Названо планету — астероїд²³.

²¹ Ушаков Д. Великі українці. – Харків 2008.

²² Поліщук Ф. Григорій Сковорода : семінарії Київ 1972.

²³ Булда М. Та не забудьте пом'янути Григорія Варсаву (Г. Сковорода) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях. (2006) 148–154.

Черкащина також має свої традиції вшанування пам'яті Григорія Сковороди. У селі Ковраї що на Золотоніщині, завжди пам'ятали і пам'ятають Григорія Сковороду, який майже 6 років жив і працював учителем у цьому селі. Тут він писав свої твори, тут формував свої філософсько-педагогічні погляди. У далекому 1972 році до 250-річчя від дня його народження вдячні селяни заклали тут природно-історичний комплекс імені Сковороди. Відкрито погруддя великого мислителя, у школі створено музей Сковороди²⁴.

До 290-річчя оновлено та значно розширено експозицію музею Г. Сковороди, упорядковано пам'ятні місця, пов'язані з його перебуванням у Ковраї, проведено великий обсяг робіт з благоустрою села та школи, приведено в належний стан інші об'єкти соціально-культурного призначення. Це свідчить про глибоку пошану жителів Черкащини до Григорія Сковороди.

Традиції вшанування його пам'яті, започатковані на початку ХІХ століття, за роки незалежності України витримали важку перевірку часом і набули нового розвитку. Внеском у їх збільшення є навчальна робота та заходи, що проводяться в різних закладах освіти України. На сьогоднішній день є Чорнухівський літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, хата батьків Сковороди, Чорнухівська ЗОШ І-ІІІ ступенів ім. Г. С. Сковороди, пам'ятники Г. Сковороді, Києво-Могилянська академія, у якій Сковорода навчався з 1738 р., пам'ятна меморіальна дошка на стіні будівлі № 2 старого навчального корпусу Могилянки, пам'ятник Г. Сковороді на Контрактовій площі в сквері навпроти будівлі Києво-Могилянської академії, Пам'ятник Г. Сковороді в Києві на території Міжрегіональної академії управління персоналом, 1745–1750 рр. Відомим є Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди у селі Сковородинівка, Харківської області. На жаль, 7 травня 2022 року російські війська обстріляли дах будівлі, вогонь охопив увесь музей. Споруда ХVІІІ ст., яка спочатку була домівкою для гостей у садибі поміщиків Ковалівських, домом для Григорія Сковороди і зберігала пам'ять про його останні роки життя, тепер сама стала пам'яттю.

²⁴ Ушаков Д. Великі українці. – Харків 2008.

Г. Сковорода подорожував Європою; відвідав Австрію, Угорщину, Словаччину, Польщу, Італію, Німеччину. Пам'ятна дошка є на стіні храму Миколи Чудотворця у місті Токай (Угорщина), пам'ятник Г. Сковороді у столиці Словенії – Любляні, у Парку книги, З 1750 року Сковорода – був викладачем у Переяславському колегіумі. Відтак є меморіальна дошка на будинку колишнього колегіуму в м. Переяслав-Хмельницькому Київської обл., Переяслав-Хмельницький Меморіальний музей Григорія Сковороди, в Переяслав-Хмельницькому в колишній будівлі Переяславського колегіуму, в селі Ковраї Золотоніського району 1754-1759 рр. жив і працював Сковорода, пам'ятний знак Сковороді, викладачеві поетики, давньогрецької мови і християнської доброчесності, в колишньому Харківському Колегіумі, який знаходився на території Свято-Покровського монастиря., у селищі Бабаї Г. Сковорода створив “Байки Харківські”, Джерело ім. Г. С. Сковороди поблизу смт. Бабаї, Погруддя Г. Сковороді в Бабах²⁵.

Ім'ям Сковороди названо село Сковородинівка, Золочівського району на Харківщині; вулиці у Києві, Харкові, Полтаві, Одесі та інших містах; Харківський педагогічний інститут та Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди носять ім'я Сковороди. Іменем філософа названо також Інститут філософії НАН України. Крім того, у 2005 р. на базі Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди було створено Центр Сковородинознавства. 15 вересня 2006 року Національний банк України випустив банкноту номіналом 500 гривень, на аверсі якої зображено Григорія Сковороду²⁶.

²⁵ Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Київ 1992.

²⁶ Так само, 25.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ Г. СКОВОРОДИ

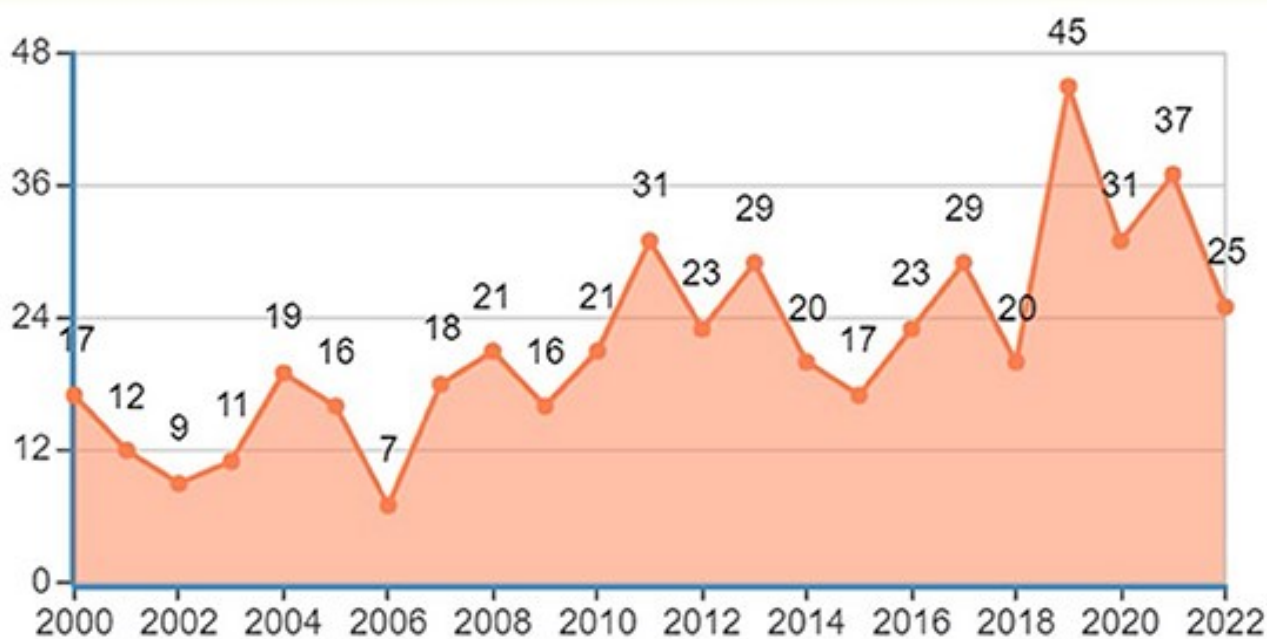
2.1. Сутність морального виховання та погляди на нього в педагогічній теорії і практиці

Дискусії про мораль можна простежити ще в давньогрецький період, коли Аристотель зазначив у «Нікомаховій етиці», що чеснота може бути розділена на інтелектуальну чесноту та чесноту характеру, і що остання виникла в результаті звички, тобто прагнення людей до краси і добра. Протягом більш ніж двох тисяч років, що минули відтоді, незліченна кількість вчених і філософів надихалися Нікомаховою етикою Аристотеля та зробили глибокі інтерпретації та пояснення моралі та моральних феноменів.

Щоб зрозуміти актуальність морального виховання, необхідно спочатку зрозуміти найосновнішу кількісну інформацію, серед якої зміна кількості щорічних публікацій може найкраще відображати тенденцію розвитку цієї галузі дослідження. На *малюнку 1* показано часовий розподіл робіт, опублікованих у дослідженні моральної освіти. Загалом, кількість публікацій у цій галузі продовжує зростати. У 2000 році кількість опублікованих статей досягла 17, що свідчить про те, що дослідження морального виховання були активними протягом тривалого часу, а не були новою темою. Крім того, за останні 5 років кількість опублікованих статей становила понад 20, що вказує на те, що ця тема не зменшилася поступово з часом, а постійно розвивалася, оскільки думки та погляди вчених-класиків постійно обмірковуються, змінюються та розширюються і тема залишається актуальною як самостійна дисципліна.

Це показує тісний зв'язок між моральним вихованням, освітньою філософією та етикою. Крім того, з точки зору середньої частоти цитувань, викладання та педагогічна освіта мали високу частоту цитувань (у середньому

31,67 рази), що вказує на те, що педагогічна освіта має велике значення для досліджень моральної освіти²⁷.

Малюнок 1

Дослідники моральної освіти використовували емпіричну парадигму та гібридні методи дослідження, які широко використовуються в дисциплінарній освіті та вищій освіті. Цей факт став переломним моментом, який не можна ігнорувати в процесі сприяння розвитку морального виховання.

Загалом моральне виховання з 2012 року по суті продовжило свою минулу тенденцію розвитку, з кількома типовими ознаками розвитку та еволюції дисципліни. Хоча спалах COVID-19 змінив модель сучасної освіти, схоже, що він мало вплинув на моральне виховання на рівні академічних досліджень. До цього часу жоден вчений систематично не обговорював вплив COVID-19 на моральне виховання. Це галузь, на яку необхідно звернути увагу в сучасних дослідженнях морального виховання, оскільки немає сумніву, що великі зміни в суспільстві принесуть багатовимірний виклик моральному вихованню та сприятимуть його глибшому осмисленню та розвитку.

На думку М. Фіцули, моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів,

²⁷ Khuziakhmetov, A. N., Shafikova, G. R. & Kapranova, V. A. (2015). Conditions of educational environment for the development of teenagers moral relations. *International Journal of Environmental and Science Education*, 10(4), 515-521.

навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Моральне виховання базується на такій системі понять:

Мораль – це система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах.

Моральність – охоплює моральні погляди, переконання, почуття, стосунки, поведінку людей.

Моральна свідомість – один із боків суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності людини.

Моральні почуття – запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості.

Моральні звички – корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Моральні переконання – це внутрішньо прийняті особистістю, укорінені в її свідомості уявлення і поняття про добро і зло, про правильні і неправильні моральні відносини; це, інакше кажучи, стійкі, тверді погляди людини на свою власну поведінку і поведінку інших людей²⁸.

Слід розрізняти і означувати такі категорії, як мораль і моральність.

Мораль – це сукупність норм поведінки людей, що регулюють їх відношення до суспільства, нації, колективу, один до одного, підтримане особистим переконанням, традицією, суспільною думкою. Моральні норми складають основу моральності людини, але повністю її не визначають. Моральність включає моральні погляди, теорії, переконання, почуття, відношення людей, моральну поведінку.

²⁸ Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академія, 2000. 544 с.

Моральна свідомість школяра – одна із сторін суспільної свідомості її суб'єктивно-ідеальна форма, яка у вигляді уявлень і понять відображує реальні відношення і регулює моральну сторону його діяльності.

Моральні переконання – це пережиті та узагальнюючі моральні принципи, норми. Вони формуються в процесі активного й вольового оволодіння всім багатством моральної культури і стають керівництвом до дії особистості.

Моральні почуття виражають запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості. У результаті формування почуття в системі морального виховання з'являється емоційне відношення до того, що раніше було байдужим.

Моральні звички – це корисні для суспільства, стійкі форми поведінки (образ дії), які стають потребою людини і здійснюються в будь-яких ситуаціях і умовах.

Моральна спрямованість – це стійка суспільна позиція особистості, що складається в результаті світоглядної основи, домінуючих мотивів поведінки і проявляється як властивість особистості в різних умовах і обставинах.

Найбільш інтенсивно моральна свідомість особистості, її моральна спрямованість розвиваються у дитячому та підлітковому віці у процесі виховання. Дитинство – центральна проблема педагогічної, психологічної, філософської науки. Важливість, значущість цього періоду для становлення особистості нині незаперечна. Складністю й багатогранністю феномену дитинства пояснюється різне трактування його багатьма дослідниками. Проте, попри суперечливість оцінок і суджень, дитинство завжди було, є і буде найбільшою соціальною цінністю, яку колись знало, знає і буде знати людство. Лімонченко В. В. стверджувала, що дитинство «цілісно розкриває глибинну правду про людину, людську природу та сутність», воно є «одкровенням самої неосяжної глибини реальності»²⁹.

На думку В. Омеляненка, виховання – це організований і цілеспрямований процес формування особистості. Поняття «виховання» вживається в широкому

²⁹ Лімонченко В. В. Феномен дитинства в контексті педагогічної культури / Віра Володимирівна Лімонченко // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук, праць. Вип.4. — Львів: Світ, 2007. — 360с.

розумінні і включає у себе всю сутність впливу на людину (навчання, освіти) з метою формування її з погляду довершеності. Процес виховання такий самий давній, як і сама людина. Із давніх-давен накопичувався і викристалізовувався досвід виховання людини, підготовки її до активної діяльності. Із часом цей досвід почали систематизувати і надавати йому наукової форми. Відомий композитор М. Глінка (1804–1857) зауважував, що музику творить народ, а композитори лише аранжують її. Щось подібне спостерігаємо й у педагогічній діяльності: закономірності, принципи, форми, засоби, методи виховання склалися й перевірялися тисячоліттями, а педагоги-вчені лише пізніше осмислювали ці надбання народу, систематизували, вкладали їх у рамки науки³⁰.

Мета виховання – всебічний гармонійний розвиток особистості. Розглянемо конкретно кожний критерій. Так, усебічне виховання передбачає формування у людини певних якостей відповідно до вимог морального, розумового, трудового, фізичного й естетичного виховання. Під гармонійністю розуміють узгодження, поєднання цих якостей, їх взаємодоповнення та взаємозбагачення в духовному й фізичному єстві людини. Поняття всебічного гармонійного виховання діалектично взаємозв'язані і взаємозумовлені. Виховні можливості освітнього процесу приховані в його організації. За правильно організованих умов розвиваються такі моральні якості, як колективізм, відповідальність, чесність, культура поведінки.

Процес виховання ґрунтується таких на принципах, як: цілеспрямованість виховання; обов'язковий зв'язок виховання з життям; єдність свідомості та поведінки у вихованні; виховання особистості в колективі; індивідуальний підхід до учнів у вихованні; виховання у праці; комплексний підхід до виховання ґрунтується на діалектичній взаємозалежності педагогічних явищ і процесів; принцип системності, послідовності й наступності у вихованні; поєднання поваги до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього; єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості.

³⁰ Елькін М.В., Головова М.М., Коробченко А.А. Історія педагогіки : навчально-методичний посібник. Мелітополь : ММД, 2009. 204 с.

Моральне виховання є одним з основних напрямів національно-виховної діяльності. Моральне виховання передбачає:

- формування почуття власної гідності, честі, свободи, рівності, працелюбності, самодисципліни;
- формування моральної культури особистості, засвоєння моральних норм, принципів, категорій, ідеалів суспільства на рівні власних переконань;
- становлення етики міжетнічних відносин та культури міжнаціональних стосунків.

У сучасні педагогіці виділяються різні підходи до визначення поняття «моральне виховання». Зокрема, С. Гончаренко вважає, що моральне виховання є одним з найголовніших видів виховання. На його думку, метою морального виховання є цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток почуття моралі та формування моральних звичок та навичок поведінки згідно з певною ідеологією. Моральне виховання реалізовується на національному рівні і основою для нього повинні бути національні норми, традиції, багата духовна культура народу, ті моральні норми та якості, які регулюють взаємовідносини у суспільстві, узгоджують дії та вчинки людей. Гуманізм та демократизм є тими найважливішими моральними нормами, якими в ідеалі володіє вільна людина, у якої високорозвинуте почуття власної гідності та повага до гідності інших людей, яка проявляється у любові до батьків, до Батьківщини, до своєї мови, така людина здатна до чесної співпраці, правдива і справедлива, працююча і скромна, володіє та виявляє інші чесноти³¹.

Завдання морального виховання:

1. Формування в учнів моральних понять, поглядів і переконань.
2. Виховання моральних почуттів, які виражають запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості.
3. Вироблення навичок і звичок моральної поведінки, які б стали потребою і реалізувалися у будь-якій ситуації та умовах³².

³¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 519 с.

³² Фіцула М.М. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академія, 2000. 544 с.

Всесвітньо відомі педагоги та просвітителі Г. Сковорода, Г. Ващенко, М. Драгоманов вважали, що мета морального виховання полягає у формуванні особистості, розвинутої гармонійно та всебічно. У працях А. Макаренка, К. Ушинського, В. Сухомлинського також можна знайти дослідження означеної проблеми³³.

Г. Ващенко у своїх працях «Виховання волі та характеру», «Проект системи освіти в самостійній Україні» висвітлює дослідження проблем розвитку дітей та їхніх навчальних та виховних можливостей і результатів взаємодії з навколишнім світом. Результати дослідження актуальні і в наш час для науковців, які займаються розбудовою національної освіти. Г. Ващенко в процесі своєї наукової роботи велику увагу приділив погляду на виховання, в основі якого дитина є суб'єктом і метою виховання. На думку вченого, для того, аби покращити формування нової людини необхідно забезпечити суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини у навчально-виховних закладах, які базуватимуться на співробітництві та співтворчості. Вчителі під час роботи з учнями повинні брати до уваги народну мораль, культуру, а також забезпечувати єдність навчання та виховання³⁴. Адже як казав В. О. Сухомлинський: «Знання без виховання – меч в руках божевільного»³⁵.

В процесі морального виховання особистість пізнає сутність моралі, морального ідеалу, опановує моральні норми, засвоює моральні переконання, набуває благородних моральних якостей, здатна переживати моральні почуття. Моральне виховання перш за все реалізується у межах двох важливих інститутів. Першим інститутом є сім'я, де закладаються основи характеру дитини, від яких залежить, якою особистістю вона буде зростати. Сім'я та моральні стосунки між її членами впливають на майбутнє людини, адже вони постійні, їхній вплив пов'язаний із сильними переживаннями, вони закладають підвалини морального ставлення до суспільства, до людей та праці.

³³ Батарейна І.О. Моральне виховання в працях дослідників минулого та сьогодення: історичний аспект. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. Вип. 70. С. 10–14.

³⁴ Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогів : підручник / А.М. Бойко та ін. Київ : Професіонал, 2004. 576 с.

³⁵ Так само, 33.

Другим інститутом виховання у житті людини є школа та позашкільні навчально-виховні заклади. У позашкільних навчально-виховних закладах діти мають змогу отримати додаткову освіту, яка спрямована на здобуття знань, вмінь та навичок за інтересами особистості; ця освіта забезпечує потреби індивіда у творчій реалізації та доступного, організованого дозвілля. Сюди можна віднести будинки, клуби, центри дитячої, юнацької творчості, палаци, спортивні школи, студії, школи мистецтва, бібліотеки, оздоровчі заклади та інші.

Найважливіша мета морального виховання у сім'ї та у навчальних закладах – це передача знань та культурних традицій, навчання молоді розвиватися особистісно та збагачувати культурну спадщину.

Відповідно до традицій християнства суттю морального виховання є потреба розвинути та утвердити у людині природну схильність творити добро та бути готовою обороняти його у собі та у світі.

Моральність особистості відображається на трьох найважливіших галузях у її житті: перша галузь – це стосунки з іншими людьми, друга – її моральне здоров'я, яке пов'язане із чистим або нечистим сумлінням, третьою галуззю є стан її духовного життя, тобто стосунки з Богом.

Мораль з точки зору християнського трактування є системою ідеалів, в цьому і полягає її особливість. Бог дав нам мораль та моральні закони, і вони є тими абсолютними, чистими, недоторканими, вічними та недосяжними ідеалами. Вони дані нам не для того, щоб ми дотримувались певних правил поведінки, а для того щоб ми повірили, прийняли та взяли за основу власного життя. З точки зору християнської філософії мораль має силу божественного закону. Вічними ідеалами та зразками моралі є доброта, любов, правда, справедливість, чесність, гідність, сумління, краса. Дві Головні Заповіді Любові узагальнюють у собі всі ці чесноти³⁶.

³⁶ *Принципи морального життя*. – Львів: Свічадо, 1996.

2.2. Погляди на моральне виховання в педагогічній спадщині Г. Сковороди

Погляди Григорія Сковороди стосовно проблем виховання і навчання, його ідеї педагогічної діяльності завжди викликали інтерес у багатьох дослідників, істориків, педагогів. Одними з найважливіших результатів дослідження є ідеї, які ґрунтовно висвітлюються в збірнику статей «Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди»³⁷. Нові результати, які стосуються дослідження педагогічної спадщини великого митця були представленими в матеріалах наукової конференції «Постать Григорія Сковороди в сучасному філософсько-культурному просторі»³⁸.

У дослідженнях, які проводились, були висвітлені методологічні основи аналізу педагогічної спадщини Григорія Сковороди (Д. П. Кирик, Г. С. Костюк, І. А. Табачников). Зокрема, визначено, що неабияке методологічне значення на світогляд Сковороди, на його ставлення до проблем етики та морального виховання мав вплив філософів із Стародавньої Греції. Сковорода був глибоко обізнаний та добре розбирався у філософських та етичних ідеях Сократа, Плутарха, Платона. Митець сприймав, розвивав та продовжував ці ідеї у своїй творчості.

Зокрема, у своїх творах Григорій Сковорода продовжує вчення Платона про кардинальні добродієвості (мудрість, мужність, поміркованість, справедливість). Мислитель мріяв про майбутнє, справедливе суспільство, у якому люди матимуть високорозвинений розум, будуть стійкими, відважними, вольовими, досконалими морально та фізично, боротимуться за народне щастя³⁹.

У системі педагогічних поглядів Григорія Сковороди важливим теоретичним принципом є виховання, яке повинне сприяти досягненню одночасності розвитку моральних, вольових та розумових якостей особистості.

³⁷ Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. – К. : Вища школа, 1972. – 246 с

³⁸ Постать Григорія Сковороди в сучасному філософсько-культурному просторі : збірн. статей наук. конф. 19-20 червня 2012 року. – Полтава-Чорнухи, 2012. – 308 с.

³⁹ Сковорода Г. С. Твори : в 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – . – Т. 1. – 640 с.

Також цим самим принципом у своїх педагогічній діяльності керувався сучасник Григорія Сковороди, випускник Київської академії, просвітитель, українець-філософ, учений-енциклопедист Козельський Яків Павлович (1728-1794 рр.). Костянтин Дмитрович Ушинський у 60-60-х роках ХІХ століття предметом досліджень обрав єдність розуму, почуттів та волі особистості як основу проблеми її цілісного розвитку. Результати автор ґрунтовно представив у своєму фундаментальному творі «Людина як предмет виховання».

У філософських та педагогічних творах Сковороди є характерна особливість: у цих творах яскраво виражені найактуальніші питання моралі та етики. Дослідники зазначають, що Григорій Сковорода прагнув віднайти відповіді на проблемні запитання, які цікавили ще стародавніх греків: «Якою є мета людського життя?», «Що означає жити і чинити правильно?», «Що таке щастя і як його досягти?». Ці питання і в наш час залишаються надзвичайно актуальними. Важливими також залишаються судження Григорія Сковороди, які стосуються моральності та морального виховання⁴⁰.

У цьому контексті надзвичайно важливе значення має вчення Сковороди, що серце є головним осередком духовного світу людини. Відповідно до цього учення головним у вихованні людини та ставленні до ближніх є її серце. «Всяк есть тем, чіе есть сердце в нем. Волчье сердце есть родной волк, хотя лице и не волчье»⁴¹. Згідно з філософським, психологічним і педагогічним контекстами людське серце є загальною характеристикою емоційного інтелекту і найважливіше моральних почуттів, через які можна прослідкувати особистісне ставлення до інших людей.

Сковорода добре розбирався на «серцях» людей різного типу. Про хабарників, наклепників, грабіжників, лицемірів, підлесників, розпусників та про багатьох інших аморальних осіб він писав з обуренням. Логічно, що ці соціальні типи обурювали просвітителя насамперед глибокими емоційними аномаліями у серці людини, її жалюгідному ставленні до інших людей, байдужому ставленні до болючих соціальних проблем.

⁴⁰ А.М. Бойко та ін. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підручник Київ : Професіонал, 2004. 576 с.

⁴¹ Сковорода Г. С. Твори : в 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – . – Т. 1. – 640 с.

У притчах «Убогий Жайворонок» та «Вдячний Еродій», Г. С. Сковорода висвітлює свої філософські та педагогічні погляди, з гнівом засуджує погоню батьків за приманкою, за вихованням чужоземним, що викликає егоїзм дітей, породжує духовне зубожіння й втрату поваги та любові до Батьківщини. Дані твори не втратили актуальність й до наших днів, бо переконують та нагадують сучасним батькам про необхідність відповідально ставитись до виховання та навчання дітей, про потребу розвивати їх фізично і розумово, про важливість прищеплювати їх найкращі моральні якості та естетичні потреби.

Новітні «методи» виховання сучасних дітей, вигадані неосвіченими самозванцями, які нібито знімають із батьків відповідальність за виховання дітей, бо не передбачають процесу виховання, але натомість пропагують важливість формувати дитиноцентризм, припускають можливість не виховувати дитину до 5-ти років, дозволяють бути їй «царем» та керувати усіма в сім'ї, виховують нібито лідерів, геніїв та прогресивних дітей, але насправді просто викривлюють моральні норми, прикриваються гарними словами і спрямовані не на цілісний розвиток особистості та плекання моральних цінностей, а навпаки – на формуванні егоїзму, аморальності та неповаги до інших. На жаль, багато сучасних батьків справді ведуться на всі ці модерні приманки і виховують дітей не високоморальними людьми, як мріяв Сковорода. Тому саме ці твори Сковороди справді варті уваги, особливо для тих, хто зараз виховує дітей і для майбутніх батьків, які дійсно хочуть виховати хороших людей з моральними цінностями. Адже від сьогоденного виховання залежить яким буде майбутнє нашої країни та світу зокрема.

Також проблемам виховання Григорій Сковорода присвятив твори, вміщені у збірниках «Сад божественних пісень», «Басні Харківськія» тощо. Видатний філософ продовжив і збагатив найкращі традиції народної педагогіки. Педагогічні ідеї філософа розвивали Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Котляревський. Ці ідеї вплинули на освітню діяльність Кирило-

Мєфодіївського товариства, на формування педагогічних поглядів Івана Франка, Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського тощо⁴².

Педагогіка Сковорода реалізує основні напрямки прогресивної педагогіки: гуманізм, демократизм, високу моральність, любов до Батьківщини і народу. Сковорода був прихильником використання принципу народності у вихованні, він захищав думку, що воно повинне відповідати народним інтересам, черпати ресурси з народних джерел і зберігати їх та плекати у житті кожного народу, негативно ставився до дворянсько-аристократичного виховання, висміював його, а також плазування перед усім чужоземним. Згідно з поглядами Григорія Савича метою виховання є формування вільної людини, розвиненої гармонійно, яка є щасливою, корисною для суспільства, людини, яка здатна жити та боротися.

Вважав розумову освіту важливою для всебічного розвитку, а саме пізнання себе, навколишнього світу та суті щастя. Видатний мислитель ставав на захист рідної мови у школах, вважав важливим вивчення граматики, літератури, математики, фізики, хімії, логіки, іноземної мови, механіки, музики, філософії, медицини та інших наук. Надважливу роль відводив для формування моральних якостей особистості: любов до Батьківщини і праці, дружелюбність, людяність, правдивість, чесність, сила волі, почуття гідності.

Зразком морального виховання у творчій спадщині Григорія Сковорода частково є його листування із М. Ковалинським. Він займався із ним, навчав грецької мови, античної та християнської літератури, «намагаючись перевиховати його і бажаючи більше й більше дати йому вражень істини, писав він йому листи майже щоденно щоб побудивши його до відповіді хоч коротко на них, привчивши його думати, розмірковувати, висловлюватись справедливо, точно, пристойно»⁴³.

Через листи Сковорода навчав та виховував. Така велика кількість листів свідчить, що Сковорода добровільно взяв на себе відповідальність за навчання та виховання хлопця, що було непросто, бо раніше юнак зазнав негативний

⁴² Гриценко М.С. Історія педагогіки. К.: Вища школа, 1973. 468 с.

⁴³ Сковорода Г. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 525 с.

вплив аморальності від попередніх педагогів та життя. Під час листувань у юнака відбувалася боротьба протилежних поглядів на виховання та життя, відбувався духовний розвиток, та не обходилося без труднощів. М. І. Ковалинський писав, що довелося йому пережити. Пишучи про себе (в третій особі), він зазначав: «Юнак, змолоду напоєний упередженнями, слухаючи Сковороду, відчув у собі збуджену боротьбу думок і не знав, як її закінчити. Інші вчителі його вмовляли йому відразу до Сковороди, забороняли знайомство з ним, слухати його розмов, навіть бачити його. Він любив серце його, та цурався його розуму; поважав життя та не сприймав у розум міркувань його; поважав чесноти, та цурався думок його; бачив чистоту поведінки, та не пізнавав істини розуму його; бажав би бути другом, та не учнем його»⁴⁴.

Непростим завданням, яке вирішував Григорій Сковорода під час перевиховання М. Ковалинського, було пояснення юнакові що таке справжнє життя. Попередні вихователі, які впливали на нього «словом і ділом переконували його, що щастя людське полягає в тому, щоб мати всього доволі: багато їжі, багато питва, багато одягу і у втіхах бездіяльно веселитися. Сковорода, однак, почав говорити йому: щоб бути дійсно щасливим, то все те непотрібне; що обмеження бажань, відкидання зайвого, загнuzдання примхливої волі, працелюбство, виконання обов'язків, до яких промисел божий кого приставив, не за страх, а за совість – це шляхи до щастя. Сковорода говорив це і жив так»⁴⁵. М. Ковалинський писав, що це було непросто для нього змінити уявлення про щастя та життя. Сам він вважав, що зміна уявлення сталася під впливом віщого сну⁴⁶. Насправді дане сновидіння є свідченням того наскільки був сильний моральний вплив педагога на учня.

Висловлюючи свої думки стосовно виховання та самовиховання Григорій Савич у своїх листах до М. Ковалинського використовує думки видатних філософів минулого, щоб аргументувати та підсилити переконливість своїх думок. Аналізуючи ці висловлювання, можна зробити висновок, що Сковорода був прихильником Плутарха та слідував його етичним вченням, це

⁴⁴ Сковорода Г. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 525 с.

⁴⁵ Так само, 41

⁴⁶ Так само, 42

відображається у поглядах філософа на мораль та моральне виховання. Таким чином мислитель переклав кілька трактатів Плутарха, які стосувались етичних та релігійно-етичних тем⁴⁷. Важливо відзначити, що важливим моментом у процесі виховання Плутарх вважав вплив на характер і на моральні якості людини. Важлива педагогічна думка Плутарха наведена Я. А. Коменським у «Великій дидактиці»: «Якими діти народжуються, це ні від кого не залежить, але щоб вони шляхом правильного виховання стали хорошими, – це в нашій владі»⁴⁸.

Григорій Сковорода доводив хибність думок Локка та Руссо на практиці. Останні вважали, що молоду людину треба ізолювати від соціуму з його негативним аморальним впливом щоб здійснити якісне моральне виховання.

Коли Сковорода перевиховував М. Ковалинського, юнакові було 17 років, і все ж філософ добився успіху, здійснив вагомий внесок у життя хлопця та направив його на путь самовиховання.

У творчості мислителя можна відслідкувати докладне висвітлення джерел, звідки беруть моральні якості та вади. Варто звернути увагу на переклад «Книжечка Плутархова о спокойствіі души». У перекладі є вільна інтерпретація етичного трактату Плутарха. Сковорода підтримує думку давньогрецького мислителя стосовно неробства як головного джерела аморальності людини. У перекладі трактату Сковорода переконливо доводить, що совість – це основний захист особистості від аморальних вчинків⁴⁹. У творчій спадщині Сковороди можемо віднайти багато джерел аморальності, наприклад, прагнення бути багатим, мати владу і славу, бути брехливим, ненажерливим. «Я зневажаю Крезів, не задрю Юліям, байдужий до Демосфенів, жалію багатих, хай володіють собі чим хочуть»⁵⁰.

Григорій Савич усвідомлював всю повноту завдань морального виховання і знав доцільні педагогічні засоби необхідні для вирішення цих завдань. Найкраще ці завдання були реалізовані під час виховання

⁴⁷ Так само, 43

⁴⁸ Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. / Я. А. Коменський. – К.: Вища школа, 1982. – 656 с.

⁴⁹ Сковорода Г. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 525 с.

⁵⁰ Так само, 46

М. Ковалинського. Якщо дивитись з точки зору теоретичних узагальнень, то можна помітити певну суперечність та неоднорідність у його поглядах стосовно проблем морального виховання. Перш за все турбує питання тлумачення філософом понять «розум» і «серце». Мислитель стверджує, що найважливішим у людині є її серце, проте у творах він пише, що головним у людині є розум, тобто автор суперечить сам собі. Сковорода допускає правомірність та ототожнює думки та серця: «... Мысль есть главною нашею точкою и среднею. А посему-то она часто и сердцем называется». Просвітитель відзначає те, що думка є серцем, тобто те, що ми думаємо, залежить від того чим є наповнене наше серце. Адже людина може бути розумною та якщо серце її сповнене зла та ненависті, то навряд людина скерує розум свій на здійснення добрих справ, але навпаки може спрямувати його на примноження зла. Так як каже Спаситель: «Царство Боже всередині вас!» так і думка та серце є тими основами у людині, які і творять Царство Боже всередині нас.

К. Д. Ушинський стосовно цієї проблеми писав: «Ми сміливо висловлюємо переконання, що вплив моральний являє собою головне завдання виховання, значно більш важливе, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями...»⁵¹. Важливим є також те, що це свідчення підтверджується в теоретичних працях Я. А. Коменського, Я. П. Козельського, М. І. Пирогова, а також інших педагогів. Думка Григорія Сковороди стосовно того, що людське серце, тобто емоційна сфера людини, є найважливішим у процесі виховання, теж отримує визнання та підтримку. Під час перевиховання М. Ковалинського та скерування його на шлях самовиховання Григорій Савич не лише теоретично обґрунтував, але й практично реалізував цю думку, що призвело до успішного результату та досягнення ним поставленої мети. Можна зробити висновок, що лише на основі визнання домінуючої ролі впливів на моральні почуття та поведінку людини можливо здійснювати цілісний розвиток особистості. Отож

⁵¹ Ушинський К. Д. Зібрання творів: в 11 т. М.: Л. 1948. Т. 2. 659 с.

емоційні, вольові та інтелектуальні якості дітей мають розвиватися цілісно, у нерозривній єдності⁵².

Михайло Ковалинський, біограф та учень Сковороди, сказав про свого вчителя наступне:

«Ревнитель істини, духовний богочтець. І словом, й розумом, і житієм мудрець; Любитель простоти і від суєт свободи. Не підлий, прямо друг, вдоволений завжди, Досяг на верх наук, пізнавши дух природи, Достойний приклад для сердець, Сковорода»⁵³.

2.3. Головні засади морального виховання за Г. С. Сковородою

У поглядах Григорія Сковороди на виховання дітей відобразились найголовніші ознаки прогресивної педагогіки: гуманізм, патріотизм, високоморальність, народність, «природовідповідність». Григорій Сковорода як народний вчитель своєю метою вважав виховання людини, яка буде працелюбною та чесною. Філософ вірив, що якщо кожна людина буде щасливою, то і весь народ буде щасливим⁵⁴.

Особливістю філософії виховання та навчання Г. Сковороди є те, що одним з найважливіших чинників морального виховання він вважав природу. Сковорода був першим, хто висунув цю ідею в Україні. За його словами, природа – чудовий вихователь, якому не потрібно заважати, а навпаки дозволити проявлятися. Людина є частиною природи, а отже всі ми маємо в собі свою природу, здібності, нахили, вподобання, темпи, особливості. І важливо саме дати природі проявитися у нас, а не намагатися змінити та витесати кожного під певний стандарт. Завдяки природному вихованню вивчають рідну мову, а вона в свою чергу впливає на розвиток особистості, мислення та мовлення і робить це ще від народження дитини⁵⁵.

⁵² Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. Т. 1 Теоретичні проблеми педагогіки. Київ: Рад. школа, 1983. 489 с.

⁵³ Ковалинський М.І. Життя Григорія Сковороди. Написане 1794 року на давній смак.

⁵⁴ Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Київ 1992.

⁵⁵ Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994.

Мислитель вважав, що кожна людина має свій природній потенціал, важливо лише його розгледіти та розвинути. Таким чином вчений порушував проблему самореалізації та самоактуалізації, посилаючись на думки Сократа, Демокріта, Платона, Цицерона, Арістотеля, Августина Аврелія. При цьому першим, хто порушував проблему реалізації природних задатків людини був Марк Тулій Цицерон римський оратор та філософ. Він визначав філософію як «*cultura animi*» та пропонував таке пояснення: «Як родюче поле без обробітку не дає врожаю, так і душа. Обробіток душі – це і є філософія: вона ... готує душі до прийняття посіву і, довіряючи їй, сіє... лише те насіння, яке, дозрівши, приносить щедрий урожай»⁵⁶.

На думку Сковороди, вчителі та вихователі мають бути нерозривно пов'язаними з народом. Учителі – це ніби дбайливі садівники, які, активно беруть активну участь у природному ході розвитку вихованців, ведуть їх по шляху істини, визначають його індивідуально для кожного, враховуючи природу дитини. Але важливою умовою для педагога є добре виконувати власні обов'язки, тобто він повинен відчувати потяг до діяльності педагога, до місії бути наставником та лідером, мати ту "спорідненість" про яку так багато говорив Сковорода⁵⁷.

На думку Григорія Савича вчитель повинен розвивати природні задатки дітей, розуміти їхній потяг до «спорідненої» праці, не погоджувався із сліпим копіюванням сучасних іноземних манер, які є чужими та далекими для природи українських дітей. Тому принцип «спорідненості» та гуманізму мали на меті виховати та навчити дітей відповідно до їхніх можливостей та нахилів⁵⁸.

Важливою умовою морального виховання особистості, на думку Григорія Савича, є також праця. Серед людей не має бути утриманців та трутнів, але всі мають знайти своє призначення та працювати і знаходити у цьому щастя. А

⁵⁶ Цицерон Марк Тулій. *Вибрані твори*. Москва, 1975, 252.

⁵⁷ Осмир. *Сучасність мудрости Г. Сковороди* : світоглядний нарис / Осмир, Ольга Банах. – Львів : Література та мистецтво, 2020. – 136 с.

⁵⁸ Сковорода Г. *Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи*. Київ : Наук. думка, 1983. 543 с.

неробство мислитель називає найбільшим злом і у своїй байці «Змія і Буфон» робить такі висновки: «Хто труда не докладає, той до добра не прийде»⁵⁹.

Праця є основою суспільного життя. Саме через неї людина може найповніше реалізуватися та морально вдосконалитися. Праця – це правильний шлях до добра, бо «чим краще добро, тим більшим трудом обкопалося воно як ровом», а «хто труда не перейде, і до добра той не прийде»⁶⁰.

Педагог критикує соціальну нерівність, паразитизм панівних класів, звеличує працю трудового народу («Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті», 1773–1774 рр.; «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар Миру», 1775 р.; «Ікона Алківіадська», 1776 р. та ін.)⁶¹.

У притчі «Вбогий жайворонок» Сковорода засуджує неробство та критикує позицію Салакона та інших, які думають, що праця є «не всякому добру батько». На основі Салакона Сковорода демонструє, що через неробство можливе падіння моралі, трагедії, праця ж винагороджується радістю⁶².

Сковорода, будучи педагогом, вважав розумовий розвиток особистості необхідним для того аби пізнавати навколишній світ, істину і самих себе. У своїх педагогічних поглядах філософ визначає працьовитість як основоположну рису виховання. На його думку праця є необхідною умовою морального виховання. У байках «Бджола і шершень» та «Орел і черепаха» педагог засуджує протиприродні людські якості – неробство, егоїзм, кар'єризм. Він вважає їх поганими звичками та закликає боротися з ними та викорінювати. Тому роль вчителя є важливою у процесі морального виховання, він як зразок для учнів має давати своїм вихованцям достойний моральний приклад своїм життям та поведінкою, також повинен знаходити підхід до кожної дитини, використовувати у процесі морального виховання різноманітні методи: бесіди, поради, аналіз вчинків, переконання, роз'яснення, літературні твори. У своїх вихованців Григорій Савич виховував працелюбність, любов до різної землі,

⁵⁹ Сковорода Г. С. Твори : в 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – . – Т. 1. – 640 с.

⁶⁰ Великі педагоги та мислителі українського народу. Матеріали навчальних семінарів (збірник п'ятий). Видання «Актуальні проблеми історії та культури України». Львів. ЦТДЮГ 2016.

⁶¹ Кравець В.П. *Історія української школи і педагогіки*. – Тернопіль, 1994.

⁶² Сковорода Г. С. Твори : в 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – . – Т. 1. – 640 с.

повагу до людей, чесність, зневагу до спокус життя, чинів, багатства; виховував вдячність до вчителів та батьків, ввічливість, розвивав їхню природу, здібності, до яких вони мали нахил. Але перш за все, філософ подавав гідний приклад своїм життям, адже сам був смиренным, простим, працелюбним, любив Батьківщину та природу і навіть напис на могилі є цьому підтвердженням «Світ ловив мене, але не впіймав», тобто педагог все ж не зрадив своїх принципів і все життя жив достойно, так як і писав та радив іншим. Думки, щоб вести мандрівний спосіб життя опанували розум і серце філософа. Він відмовився від посад і чинів, посвятив себе повчанню людей моральності – як словом, так і ділом (своїм способом життя)⁶³.

Важливими засадами морального виховання також є виконання батьками своїх обов'язків, а саме: народити дітей, турбуватися про їхнє здоров'я, навчити їх бути вдячними, оскільки останнє є основою морального виховання. Адже «у подяці заховалося всяке благо як вогонь і світло причаїлося в кремені. Вірую і сповідаю. Бо хто зможе покласти руки на чуже, якщо раніше не загубить вдячність, котра посилається їй від Бога? З невдячності – смуток, неувага і жадоба, з жадоби – заздрість, а із заздрості – лестощі, розкрадання, кровопролиття і всяка прірва без законів»⁶⁴.

Під час здійснення морального виховання батьки повинні враховувати принцип «сродності» (природовідповідності), тобто навчати її тому, для чого вона прийшла в цей світ, відповідно до її природи, що дозволить організувати життя «за внутрішнім блаженним духом». Природні здібності у всіх дітей різні, але природа, подібно до «багатого водограю», наповнює різні посудини до повної місткості». Тому якщо батьки подбають про це та допоможуть дитині, у майбутньому вона дійде до своєї «сродної праці»⁶⁵.

Важливу основу в моральному вихованні особистості також має принцип народності, який може здійснюватися за рахунок навчання дітей рідною мовою,

⁶³ Великі педагоги та мислителі українського народу. Матеріали навчальних семінарів (збірник п'ятий). Видання «Актуальні проблеми історії та культури України». Львів. ЦТДЮГ 2016.

⁶⁴ Великі педагоги та мислителі українського народу. Матеріали навчальних семінарів (збірник п'ятий). Видання «Актуальні проблеми історії та культури України». Львів. ЦТДЮГ 2016.

⁶⁵ Ярмусь С. *Поняття щастя в філософії Григорія Сковороди. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / відп. ред. проф. І.П. Стогній. Київ, 2003. С. 660–673.

оскільки народність спричинена історичними особливостями життя народу, його принципами, ментальністю, культурою. Враховуючи це, кожен «повинен узнати свій народ і у народі себе»⁶⁶.

⁶⁶ Будугай А. *Взаємозв'язок понять щастя і свободи у філософських поглядів Григорія Сковороди та в теософії. Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність: матеріали Переяслав-Хм. 10-11-12-х Сковородинівських читань*. Тернопіль, 2007. С. 75–84.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Г. СКОВОРОДИ В РОБОТІ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ

3.1. Нестандартні форми навчання та виховання

Педагогічні погляди Григорія Сковороди не втратили своєї актуальності й сьогодні. Його художня творчість може використовуватися як на уроках, так і в позаурочній діяльності школярів, сприяючи їхньому моральному становленню. Однак при цьому варто пам'ятати, що ми живемо в часі шаленого розвитку технологій, економіки та інфраструктури, відповідно інші сфери теж ростуть та розвиваються. Не винятком є й початкова школа. Діти в наш час теж інші, не такі, якими були 10 років тому. Відповідно вчителі повинні працювати по-іншому та використовувати нові підходи до сучасних дітей, працювати творчо та подавати знання так, аби теперішні діти були зацікавлені та вмотивовані. Особливістю роботи вчителя початкової школи є те, що він повинен бути знавцем різних галузей: української мови, математики, природознавства, історії, технології, адже один вчитель викладає майже всі предмети у своєму класі: українську мову, математику, я досліджую світ, технології, критичне мислення, фізичну культуру та інші предмети⁶⁷.

Урок – є основною організаційною формою навчання у школі. Це педагогічна одиниця процесу навчання та виховання. Під час уроку всі принципи, методи та засоби навчання конкретизуються, систематизуються, знаходять своє місце в освітньому процесі і реалізуються. Кожен урок не є схожим на інший, тому виконує важливу функцію та робить важливий вплив на здобувачів освіти, робить внесок у розвиток дитини, адже поруч з навчанням на кожному уроці відбувається й виховання, адже навчання без виховання не має сенсу. Важливо завжди пояснювати дітям, для чого їм вивчати той чи інший матеріал, а також мотивувати їх застосовувати їхні знання на благо суспільства,

⁶⁷ Лозова В.І., Троцько Г.В. *Теоретичні основи виховання і навчання*. Навчальний посібник. - Харків, 2002. - С. 335-343.

а не навпаки. Як казав В. О. Сухомлинський: «Знання без виховання – меч в руках божевільного»⁶⁸.

Урок має чітко поставлені мету, завдання та виконує конкретну функцію, яка є частиною інших блоків навчального матеріалу. Мета уроку передбачає навчальну, розвивальну та виховну ціль. Тобто під час уроку вчитель повинен навчати дітей того, що передбачає програма, розвивати у них певні уміння та навички, а також здійснювати виховну ціль⁶⁹

Викладання – це добре організований процес пізнання. Окрім календарно-тематичного планування, завдяки якому визначається тема та мета кожного уроку, важливим є також правильний підбір форм роботи на уроці, які забезпечать реалізацію завдань, передбачених кожною конкретною темою та сприятимуть виконанню цих завдань, а також форми роботи повинні відповідати особливостям конкретного предмета та загальним цілям навчання. Від правильно підібраних організаційних форм роботи залежить якість, ефективність та успіх уроку⁷⁰.

Під час уроків є потреба та можливість здійснювати духовне, моральне, емоційне виховання, а також розвивати інтелект дитини, її пізнавальну та творчу активність, формувати уміння та навички володіти матеріалом⁷¹.

Оскільки не завжди легко зацікавити дітей вивчати предмет, зробити урок захоплюючим, таким, щоб сподобався дітям, важливо використовувати також нестандартні форми організації освітньої діяльності здобувачів освіти на уроках. Багато педагогів працюють над розробкою питання, як мотивувати дітей вчитися і здобувати освіту із задоволенням. Важливо робити це ще у 1–4 класах, адже часто діти початкових класів із великим бажанням ходять у школу, але з часом це бажання гасне, і в багатьох дітей взагалі зникає бажання вчитися та відвідувати школу. І тому важливо дбати про підтримання інтересу до

⁶⁸ Так само, 33.

⁶⁹ Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. - К., 1995.

⁷⁰ Лозова В.І., Троцько Г.В. *Теоретичні основи виховання і навчання*. Навчальний посібник. - Харків, 2002. - С. 335-343.

⁷¹ Так само, 69.

навчання в учнів, а також сприяти його зростанню та робити все можливе, щоб у дітей не розвинулась апатія до навчання⁷².

В сучасних умовах інтегрованого, індивідуалізованого, компетентнісного навчання важливу роль відіграють технології діяльнісного навчання, тобто спрямованості освітнього процесі на розвиток ключових компетентностей та наскрізних вмінь особистості. Технологія діяльнісного навчання дозволяє учням реалізовувати свої задатки, здібності, показувати високий рівень знань. На заняттях необхідно розвивати вміння школярів працювати самостійно, а також вміння створювати освітній продукт як результат спільної діяльності⁷³.

На думку багатьох вчених та методистів, нестандартні форми роботи покращують рівень засвоєння дітьми матеріалу, підвищують ефективність заняття та підтримують інтерес здобувачів освіти до навчання. Відповідно у такому середовищі діти активізуються швидше, працюють активніше, бо їм цікаво, вчитель не має проблем із мотивацією, бо сам нестандартний підхід вже мотивує дітей дізнаватися щось нове.

Нестандартне заняття – це здебільшого імпровізований навчальний формат проведення заняття, який має нетрадиційну структуру, тобто відрізняється від стандартного. Нетрадиційні уроки, особливо у початковій школі, займають важливе місце. Все тому, що такі уроки більше відповідають віковим особливостям учнів початкової школи, забезпечують важливу вимогу до навчання дітей у цьому віці – «навчаюся граючись», вони оригінальні та цікаві для дітей. Активності, в яких діти беруть участь під час нетрадиційних уроків, спрямовані на творчий пошук. Завдання можуть бути дуже різні. Наприклад нетрадиційними можуть бути і організація учнів до уроку, хід заняття, і руханка. Це залежить від знання вчителем цих форм, професіоналізму та творчості⁷⁴.

Ознаки нетрадиційного заняття:

- несе елементи нового, змінюються зовнішні рамки, місця проведення;

⁷² Так само, 68.

⁷³ Діяльнісний підхід як основа організації освітнього процесу в початковій школі <https://vseosvita.ua/library/embed/0100akjv-1bb6.docx.html> (03.12.2023)

⁷⁴ Нестандартні форми навчання - як один із видів навчання учнів <https://naurok.com.ua/stattya-nestandartni-formi-navchannya---yak-odin-iz-vidiv-navchannya-uchniv-373760.html> (27.11.2023)

- використовується позапрограмний матеріал, організується колективна діяльність у поєднанні з індивідуальною роботою;
- залучаються до організації уроку люди різних професій;
- досягається емоційне піднесення учнів через оформлення кабінету, використання ІКТ;
- виконуються творчі завдання;
- проводиться обов'язковий самоаналіз у період підготовки до уроку, на уроці та після проведення;
- створюється тимчасова ініціативна група з учнів для підготовки уроку;
- планується урок заздалегідь;
- визначати чітко три дидактичні завдання⁷⁵;

Є декілька десятків типів нестандартних підходів у навчанні та вихованні. Ці технології можна використовувати як на уроці, навчаючи і виховуючи дітей, так і під час окремих виховних процесів, заходів, на перервах або вдома з дітьми. По назвах можна зорієнтуватися якими є цілі, завдання цього заняття та якою є методика. Типи нестандартних занять для навчання та виховання: «занурення», ділові ігри, прес-конференції, змагання, типу КВК, театралізовані заняття, комп'ютерні заняття, години творчості, аукціон, заняття, які ведуть учні, заняття-заліки, заняття-сумніви, заняття-творчі звіти, заняття-формули, заняття-конкурси, бінарні заняття, заняття-узагальнення, заняття-фантазії, заняття-ігри, заняття-суди, заняття пошуку істини, заняття-лекції “Парадокси”, заняття-концерти, заняття-діалоги, заняття "Слідство ведуть знавці", заняття – рольові ігри, заняття-конференції та ін⁷⁶.

Педагогічна практика вчителів дала можливість отримати різноманітні форми позакласної виховної роботи. Проводять і масові, групові форми роботи та індивідуальні. У виховному процесі використовують традиційні форми: бесіди, зустрічі, екскурсії, прогулянки, обговорення книг, читацькі конференції, турніри, виставки, конкурси, спартакіади. Актуальними також є нестандартні

⁷⁵ Так само, 73.

⁷⁶ Галузінський В.М., Євтух М.Б. *Педагогіка: теорія та історія*. - К., 1995.

форми роботи: рольові ігри, заняття із використанням комп'ютерних технологій, діалоги, концерти, конкурси.

Для морального виховання можна використовувати такі корисні методи: методи формування досвіду поведінки (привчання, вправи, доручення, вимоги), методи стимулювання і корекції поведінки особистості (заохочення, корекція), методи формування свідомості (освічення, навіювання, переконання, приклади. Часто недостатньо лише говорити дітям, як себе потрібно поводити, наголошувати на правилах та нормах, нагадувати, що можна, а що ні. Варто також виховувати своїм прикладом, наводити дітям приклади із дорослого життя, створювати ситуації морального вибору, хвалити за позитивні зміни, навіювати дітям їхню кращу версію, заохочувати до моральних вчинків, наводити приклад негативного досвіду, який стався через відсутність моральності, засуджувати недостойні вчинки. Таким чином, в процесі поєднання традиційних та нестандартних форм виховання можливе якісне формування моральної особистості⁷⁷.

Дітям подобаються такі нетрадиційні підходи, адже вони оперативно змінюють одну активність на іншу, цікавляться новим, настрій на таких уроках завжди радісний, піднесений. Діти активно працюють та уважно слухають, мають достатній обсяг цікавої роботи і в результаті радіють успіху, адже виконали всі завдання. Учні працюють творчо і тому досягають гарних результатів⁷⁸.

Педагоги постійно шукають способи покращення уроків, батькам цікаві нові підходи виховання, вчителі намагаються пояснювати по-новому, урізноманітнюючи форми, давати цікавий зворотній зв'язок, оскільки у молодших школярів є специфічні вікові особливості: увага є нестійкою, рухова активність підвищена, переважає наочно-образне мислення, вони прагнуть до ігрової діяльності, присутня різноманітність пізнавальних інтересів. Для

⁷⁷ Методи морального виховання <https://www.slideshare.net/bangbang1614460/ss-42163562> (30.11.2023)

⁷⁸ Так само, 73

підтримки уваги дітей на заняттях необхідно організувати активну та цікаву мисленнєву діяльність⁷⁹.

Найважливішу роль у цьому відграє використання нетрадиційних форм навчання та виховання. Звичайно, що скасовувати традиційні уроки, які є основною формою навчання, ніхто не збирається. Мова йде про використання цікавих, нестандартних, оригінальних підходів у різних видах навчальної та виховної діяльності дітей, які активізують усіх учнів, а це, своєю чергою, підвищує інтерес до занять, а також забезпечує швидкість запам'ятовування матеріалу, його розуміння та засвоєння, враховуючи вікові особливості та здібності школярів.

Звичайно, що для проведення таких уроків потрібна відповідна підготовка: давати завдання для підготовки, пояснювати структуру уроку, обов'язки кожного учня; підготовлювати наочні матеріали, роздаткові картки, дидактичний матеріал. Проте ці всі зусилля варті, адже результати таких занять неймовірні.

У наступних підрозділах ми розглянемо ті педагогічні ідеї Григорія Сковороди, які не втратили своєї актуальності й сьогодні та спробуємо показати, як саме вони можуть бути реалізовані у виховному процесі початкової школи.

3.2. Природа як джерело морального виховання людини

Григорій Сковорода був першим в історії української педагогіки та освіти, хто висунув ідею природного виховання. На його думку формування людини повинне споріднюватись з її природою. У байці «Собака та Кобила» філософ переконує в тому, що природа все має вплив на людину; якщо людина не враховує це, то, відповідно, не зможе досягти успіху в житті, адже «без природи – як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутаєшся. Природа є вічне джерело бажання. Ся ж воля (за прислів'ям) гірша всілякої неволі. Вона

⁷⁹ Шарко В.Д. *Сучасний урок: технологічний аспект* / Посібник для вчителів і студентів. – К.: СПД Богданова А.М., 2007. – 220 с.

спонукує до досвіду. Досвід – батько мистецтву, знанню та звичці. Звідси пішли усі науки, і книги, і вправності. Ця головна і єдина навчителька вірно вчить птаство літати, а рибу плавати...»⁸⁰.

Під природою філософ має на увазі те, що дано від народження, талант людини, схильності. Григорій Савич відстоює позицію, що батьки та вихователі повинні добре знати здібності дитини та особливості, які надала їй природа, а також сприяти їх всебічному розвитку шляхом навчання. На думку педагога, лише у природній діяльності та стані може розкритися талант людини, її задатки⁸¹.

Такої ж думки притримується Жан-Жак Руссо – сучасник Григорія Сковороди, французький філософ. На думку останнього природа – це чудове місце для ізоляції дітей від розбещеного суспільства, натомість Сковорода передбачає розвиток природних здібностей через самовдосконалення, боротьбу брутальних пристрастей та потворних соціальних цінностей з нашою внутрішньою натурою. Отож, Сковорода передбачав, що людина має вільний вибір бути моральною, борючись із спокусами світу чи піддатись їм та втратити себе. Людина має волю обирати, творити власні ідеали, вчинки, а не бути захищеною від «цивілізованого» суспільства, інакше легко було б не піддатись спокусі, якщо не знаєш про неї взагалі⁸².

Ідею спорідненості виховання з природою людини можна віднайти у багатьох творах Григорія Сковороди: байках, філософських трактатах, афоризмах, притчах. У більшості з них описані найкращі людські якості, якими обдарувала природа: сердечність, великодушність, любов, людяність, добродішність, скромність, справедливість, гідність, працьовитість. Цими якостями від народження наділені усі, проте не усі у собі пізнають їх і прагнуть наслідувати ідеальну природу. Лінивість, гордість, жорстокість, егоїзм, самодурство, кар'єризм, поклоніння брендам, на думку філософа, є тим, що суперечить природі, тобто воно набувається внаслідок неправильного виховання та умов життя (байки «Бджола і Шершень», «Орел і Черепаха»,

⁸⁰ Яременко В. *Григорій Сковорода. Сад пісень. Вибрані твори*. Київ 1968.

⁸¹ Кравець В.П. *Історія української школи і педагогіки*. – Тернопіль, 1994.

⁸² Так само, 80.

притчі «Вбогий жайворонок», «Вдячний Єродій» та ін.)⁸³. Григорій Савич підкреслює, що саме через виховання посилюється розвиток природних можливостей особистості, і тим самим сприяє формуванню «істинної людини». Особливим моментом є те, що у своїх творах Григорій Сковорода наголошує на тому, що раннє пізнання природи дитиною і визначення виховання, яке сприятиме розвитку її природних обдарувань, є надзвичайно важливим⁸⁴.

У творі «Вдячний Єродій» просвітитель підтверджує цю думку: «Хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися». Саме Григорій Сковорода застерігав батьків та вихователів про негативні наслідки, які можуть статися через обирання навчання та життєвого шляху дитині без врахування її природних можливостей та задатків. У байці «Жайворонки» педагог відображає це такими словами: «Багато людей без природи починають великі справи та погано кінчають», і у цій же байці підкреслює, що успіх чекає тих, хто правильно обрав свій шлях, взявши до уваги свою природу: «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий»⁸⁵.

Педагогічна думка Сковороди базується на кращих результатах народної спадщини, школи, освіти, ідеалів виховання того часу, кращих ідеях зарубіжних діячів педагогіки, і весь цей здобутки філософа мали значний резонанс у процесі формування майбутніх видатних діячів української культури⁸⁶.

Григорій Савич вважав, що виховання дітей, яке здійснюється з урахуванням природних можливостей особистості, має вплив на подальшу долю людини і певним чином визначає її (байка «Годинникові колеса»). Філософ наполягав на тому, щоб люди молодого віку після завершення навчання не боялись реалізовуватись як особистості і займатись того сродною справою, яка визначається їхніми здібностями та знаннями, які вони здобули,

⁸³ Яременко В. *Григорій Сковорода. Сад пісень. Вибрані твори*. Київ 1968.

⁸⁴ Кравець В.П. *Історія української школи і педагогіки*. – Тернопіль, 1994.

⁸⁵ Так само, 82.

⁸⁶ Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. – К. : Вища школа, 1972. – 246 с.

але в жодному разі не підлаштовувались у майбутньому житті до становища, яке існує⁸⁷.

Філософські твори «Вхідні двері до християнської доброчинності...», «Кільце», «Дружня розмова про душевний світ» дають зрозуміти: кожна людина має право на щастя, яке вона отримує від природи. Проте щастя не падає з неба, не здобувається легким шляхом, але досягти його можна через самопізнання, шляхом копіткої праці над собою та пошуком істини⁸⁸.

Погляди філософа на природу, її значущість для морального виховання особистості та відповідність виховання дітей їхнім природним нахилам заслужили визнання у суспільстві та педагогіці, а також значною мірою вплинули на розвиток педагогічних ідей не лише в Україні, але й далеко за її межами.

Григорій Савич став основоположником ідеї народності виховання у вітчизняній педагогіці, яка полягала у служінні простому народові. Сковорода показав, як це бути відданим народові, на прикладі власного подвижницького життя, на прикладі народного учителя, проявивши високу моральність та турботу про майбутнє свого народу⁸⁹.

Тим самим педагог продемонстрував своїм життям, що обрав шлях відповідно до своєї природи, адже мав багато пропозицій, які на той час не всім дано було отримувати, але філософ не повівся на жодну спокусу, а твердо відстоював те, що було йому дано від природи. Цим вчинком Сковорода навчає, що наша природа – це вказівник у житті, це те, що допомагає нам обрати правильний шлях у майбутньому, це те, що навчає нас моральності, адже, як було сказано вище, кожен має право на щастя та отримання моральності, усім це дано від природи, але не кожен вміє віднайти у собі ті хороші моральні якості, які закладені у нас з народження. І саме природа є тим засобом пізнання себе, який сприяє нашому моральному та духовному розвитку, формуванню моральної особистості.

⁸⁷ Так само, 83.

⁸⁸ *Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди.* – К. : Вища школа, 1972. – 246 с.

⁸⁹ Так само, 83.

3.3. Слово – головний засіб морального виховання

Недарма у першому рядку Євангелія від Івана (Новий Заповіт) зустрічаємо такі слова «Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог» (Ів. 1,1)⁹⁰. Справді все починається зі слова: як творіння світу, так і формування особистості. З усіх засобів виховання слово – найголовніший. Скільки б ми зусиль не прикладали, не вигадували різноманітних нагород та покарань, мотивацій та заохочень, все-одно слово залишиться найкращим засобом морального виховання. Бо через слово можна пояснити, донести, розчулити, змусити замислитись, дозволити пережити такі почуття як сум, співчуття, жаль, любов, радість, спокій. Саме через слово можна доторкнутись до дитячого серця, задіти ті тоненькі струни, які ще незаплямовані злом та сучасними приманками, і які в майбутньому гратимуть «мелодію добра», адже всі слова, які були сказані у дитинстві запам'ятовуються людям найдовше і відгукуються протягом різних життєвих ситуацій. І від того, які слова дитина чула змалечку, залежить якою особистістю вона стане у майбутньому та як визначить пріоритети, якими керуватиметься у житті. Тому так важливо надати великого значення слову під час морального виховання особистості. Бо через кілька років це слово може привести дитину до правильного вибору сродної праці та досягнення істинного щастя.

Григорій Сковорода представляє дві цікаві гіпотези про щастя. Перша: «щастя в серці, серце в любові, любов – це закон самопізнання», який не залежить від часу чи місця життя людини. Друга: щастя полягає у злагоді нашої волі та потреб природи, оскільки людське життя керується законом гармонії, який є законом природи. Бути щасливим означає жити разом з Божою волею. Від кожної людини безпосередньо залежить чи буде вона щасливою чи ні. Для цього треба працювати, докладати зусиль, але досягти щастя цілком реально. «Рідне нам щастя не в почесній посаді, не в тім хисту, не в славному столітті, не у високих науках, не в багатому достатку. Щастя потрібно шукати в собі, у

⁹⁰ Святе Письмо Старого і Нового Завіту / перекл. Іван Хоменко. Рим– Торонто 1991.

власній «невидимій природі», еством якої є Бог»⁹¹. Ці важливі та розумні думки мають право на існування і в наш час, оскільки вони є помічними під час пошуку шляху істини у житті людини, також вони допомагають бути гідними громадянами своєї держави⁹².

Що стосується моралі життя, то найголовнішу думку Григорія Сковороди можна віднайти у словах: «благодарение блаженному Богу, что нужное сделал он нетрудным, а трудное ненужным». Здавалося б прості слова, та скільки мудрості вони собою несуть. Дивно, що люди часто витрачають багато коштів, ресурсів та часу на те, що взагалі не є цінним у житті. Це – як прірва, яка забирає їх собою все, а назад нічого не дає. Шкода, що багатьом все ж важко досягнути, що витрачають життя на непотрібне, проте гублять головне. Цими мудрими словами Сковорода ніби навчає нащадків простіше ставитись до життя та довіряти Богові і дає «золоте» правило для досягнення щастя. І справді: те, що нам потрібно в житті, не є складним і з допомогою Всевишнього ми все можемо, бо навіть складні речі з Його допомогою будуть простими, а часто на перший погляд легкі, проте непотрібні нам та негожі Богові речі можуть бути трудними, отож треба розуміти, що мабуть така воля Божа, остерегти таким чином нас від зайвого та можливо шкідливого для нас. Тож сродна праця, яку ми любимо та Божа допомога не лише допомагають досягти нам щастя, але й приносять користь суспільству. Потрібно лише жити у гармонії з природою, а отже із собою, не йти проти Божої волі. Тобто щастя полягає у пізнанні себе, а процес самопізнання залежить від правильного виховання з акцентом на Заповіді Божі. Саме через заповіді варто здійснювати моральне виховання і завдяки цьому закладається міцний християнський фундамент особистості, яка у майбутньому зможе відрізнити добро від зла, буде тим добродійником, який змінюватиме своє оточення на краще, буде вміти робити правильний вибір, матиме чітку життєву позицію та не піддаватиметься спокусливим пропозиціям.

⁹¹ Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ, 1973. Т. 2. 576 с.

⁹² Так само, 83.

На думку Григорія Сковороди, з самого малечку варто розвивати у дітей почуття любові до Бога та до ближніх. Цю думку відображено у праці «Начальная дверь ко християнскому добронравию», у якій філософ визначає важливість Божих Заповідей для здійснення правильного морального виховання та для досягнення справжнього щастя⁹³. Григорій Савич вважає, що в процесі виховання важливо акцентувати увагу те, щоб подолати «хамське серце», але відкрити «чисте серце», яке вело б до добра, любові та «щасливої оселі»⁹⁴. І саме через Заповіді Божі, притчі, приказки, казки, оповідання, байки можна цього досягти. Використання творчої спадщини Григорія Сковороди, в якій велика кількість притч, послань, оповідок, байок з мораллю, яку сам філософ називає «сила», забезпечує якісне та ефективне формування моральної свідомості та поведінки в особистості дитини.

Григорій Сковорода часто говорив: «У істини проста мова» і цю мову він використовував у спілкуванні з простими людьми під час мандрівок, проведення уроків для селянського люду, у розмовах зі своїми учнями.

Філософ зневажає світ зла і насилля, нехтує ним, адже всі спокуси намагаються відвернути педагога від народу, збити його з шляху пізнання істини. Поруч з цим, Сковорода високо цінує розповіді, бесіди та розмови з своїми учнями, бо через них він розкривав ідеали, моральні принципи. Тобто і у дитячі роки і в дорослому свідомому віці слово відграє важливе значення. Дитина вірить всьому, що їй скажуть, тому так важливо пильнувати, що дитина чує та проговорювати з нею всі позитивні та негативні ситуації, які стаються на її очах, адже вона не завжди розуміє, що – норма, а що знаходиться за її межами, що – моральне, а що – аморальне. Обов'язок дорослих донести дітям цю істину, відкрити світ з усіма можливостями, але при цьому дати гідне виховання, яке стане їй помічним дороговказом та компасом при важливих життєвих виборах.

Доросла особистість з хорошим моральним вихованням вже сама в силі фільтрувати почуте, передбачати наслідки сказаного і почутого та критично

⁹³ Сковорода Г. *Пізнай в собі людину*. Львів: Світ, 1995. 525 с., с. 115.

⁹⁴ Сковорода Г. *Повне зібрання творів у двох томах*. Київ, 1973. Т. 2. 576 с., с. 185

мислити над інформацією, яка у наш час оточує нас всюди. Тому через розмови з розумними, духовними людьми можна отримати багато хорошого та цінного досвіду, пізнати нове та продовжувати збагачувати свій духовно-моральний світ. Натомість впізнавати брехню, розрізняти блага від нечистого та не втрапити на гачок морального занепаду людині допомагають її моральні погляди, переконання, християнський фундамент. Тому необхідно дбати про моральне виховання особистостей, щоб у майбутньому оберігати їх від спокус світу та забезпечити цінними якостями, які дадуть змогу бути високоморальними людьми, а не «жебраками, що до скарбів земних пожадливо горнутья»⁹⁵.

3.4. Використання духовної спадщини Г. Сковороди у сучасній початковій школі

У час великих змін та реформування освіти важливо розглядати досвід та педагогічну спадщину кращих вітчизняних педагогів, для того, щоб забезпечити якісні зміни під час реформування і найголовніше не втратити народні та моральні цінності, без яких нова освіта не буде здатна виховувати освічених та свідомих громадян. Починати варто із сім'ї та початкової школи – тих середовищ, у яких дитина отримує свої перші знання та освіту. З одного боку, початкова школа закладає базу для майбутнього здобуття якісної освіти. А з іншого, – метою початкової школи має бути виховання моральної особистості, що реалізується у співпраці із родинами вихованців. Діти молодшого шкільного віку найбільш податливі до сприйняття та поглинання всього, що трапляється їм на шляху, тому цей період важливо максимально бути поруч та допомагати стати їм на шлях істини.

Видатний філософ, педагог, просвітитель, письменник Григорій Сковорода залишив нам багату педагогічну спадщину. Його погляди на виховання та

⁹⁵ Сковорода Г. *Пізнай в собі людину*. Львів: Світ, 1995. 525 с.

навчання заслуговують уваги та визнання для того, аби бути використаними в сучасній системі освіти.

Знаменитий педагог представив свої педагогічні погляди у віршах, притчах, діалогах, байках. Притчі «Вдячний Еродій», «Убогий жайворонок», збірки творів «Сад божественних пісень», «Басні Харьковськія» присвячені проблемам виховання. Григорію Савичу вдалося зберегти, збагатити та продовжити кращі традиції народної педагогіки. Розвитком його ідей займались Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко⁹⁶.

Педагогічні погляди Григорія Сковороди реалізують прогресивні педагогічні напрями: гуманізм, демократизм, високу моральність, любов до різної землі та народу. Філософ керувався принципом народності у процесі виховання, був переконаний, що воно повинне узгоджуватись з інтересами народу, брати сили з народних джерел.

Важливим аспектом гармонійного розвитку особистості педагог вважає естетичне виховання, метою якого є облагородження людей, допомога у житті та праці. Здійснювати естетичне виховання рекомендував через поезію, музику, народні пісні, красу природи, мистецтво⁹⁷.

На думку філософа, батьки – перші вихователі дитини, тому вони повинні розуміти та брати за це відповідальність, а не уникати свого обов'язку та доручати виховання іншим, стаючи схожими до зозуль, які підкидають свої яйця у чужі гнізда. Таких батьків педагог засуджував та зневажав. Бо лише за умови партнерства школи та сім'ї можливе моральне формування особистості.

Основну роль у вихованні дітей Сковорода відводить педагогам та школі. Педагог вважав, що усі повинні мати безкоштовний доступ до навчання. Філософ розробив різноманітні дидактичні та методичні положення. Переконавав, що краще самостійно пізнавати істину, використовуючи власну активність.

⁹⁶ Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ, 1973. Т. 2. 576 с.

⁹⁷ Білоус П.В. *Архетипна символіка у творчості Григорія Сковороди. Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності: зб. наук. праць* Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських читань: у 2-х кн., кн. 1. Київ, 2007. С. 34–40.

Важливе місце відводив для врахування індивідуальних та вікових особливостей дітей, визначення нахилів та їх здібностей у процесі навчання і виховання. Григорій Сковорода радить дозовано та доступно викладати матеріал, щоб це було з використанням наочності, з єдністю теорії та практики, використанням життєвих уроків. Педагог надавав неоціненного значення таким методам, як лекція, розмова, розповідь, бесіда⁹⁸.

Український філософ використовував різноманітні педагогічні методи, зокрема бесіда, роз'яснення, порада, приклад, рекомендував виховувати найперше словом, але й про діло не забувати, радив розвивати у дітей навичку критичного аналізу своїх вчинків, дотримання дисципліни, не зловживати нічим, відмовлятися від надмірностей. Бо, за його словами, метою людського життя є «досягнення вищих добродійностей», тому як немає меж для вдосконалення, так і немає меж для досягнення цього стану. Завжди треба пам'ятати про духовний розвиток, збагачення, бо стояти на місці не можна, це дорога у зворотному напрямку, падіння.

Сучасний світ щодня змінюється через економічні, політичні, екологічні проблеми, які трапляються в усьому світі та в Україні зокрема. Ці ситуації стають причинами хаосу в серцях молодих людей, в їхніх думках, породжують агресію, ненависть, бажання помститися. Одною з останніх таких ситуацій для нашої країни є війна. Відтак можна побачити її негативний вплив на дітей, які стають жорстокими, злими, вживають ненормативну лексику, а це все відповідно переноситься на їхні стосунки з однолітками та дорослими, від чого страждають усі. Самі по собі діти не винні в тому, що так стається, але важливо проговорювати з ними ці моменти та підтримувати, щоб навести лад у їхніх серцях та думках⁹⁹.

Також сучасною проблемою для якісного морального виховання є технологічний прогрес. Технології полегшують наше життя, але часто погіршують моральність людей, якщо використовувати їх неправильно.

⁹⁸ Довга Л. Проблеми християнської моралі в трактаті Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку». Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / відп. ред. проф. І.П. Стогній. Київ, 2003. С. 495–502.

⁹⁹ Александрович Т. *Концепція щастя як одна із основ християнського віровчення у прозі Г. Сковороди*. Гуманітарний вісник ПХДПУ ім. Г. Сковороди: Наук.-теор. зб. Сп., вип.: Ціннісні засади християнства в духовно-моральному становленні молоді. Переяслав-Хм., 2005. С. 85-88.

Наприклад доступ до різноманітного роду інформації мають усі, навіть діти, а це негативно впливає на формування їхнього світосприйняття, адже часто дітей навчають одному, а прочитати вони можуть зовсім інше. Також в інформаційному просторі є багато контенту, який необмежений жодною цензурою, і якщо дорослі можуть його відфільтрувати, то діти, на жаль, – ні. Але часто і дорослі попадаються на гачок сучасних інформаційних кампаній, через що змінюють погляди, втрачають свої цінності та себе як особистість. А це призводить до того, що люди не живуть своє життя, а плывуть за течією віртуального життя¹⁰⁰.

Духовна спадщина Григорія Сковороди є актуальною в наш час, оскільки філософ ставить людину на вершині своєї літературної та наукової діяльності. Просвітитель говорив: «Нам не добре від того, що ми знаємо багато зайвого, а не знаємо найпотрібнішого: самих себе. Не знаємо того, хто живе в нас. Якби ми знали і пам'ятали те, що живе в кожному з нас, то життя наше було б зовсім інше». Напевне кожен погодиться із цими словами. Лише коли людина пізнає себе, буде розуміти та знати власні потреби, бажання та таланти, тоді вона зможе самостійно визначити для себе пріоритети та відкинути зайві клопоти, на які не варто гаяти часу.

Якщо людина втрачає моральність, духовні цінності, життєві орієнтири, тоді вона втрачає себе. Варто взяти до уваги афоризм Григорія Сковороди: «Що полюбив, в те й перетворився». Філософ наполягає на тому, щоб кожен сам вирішував ким йому ставати у житті, але для цього насамперед варто добре пізнати себе, розібратися із своїми бажаннями та прагненнями. Тобто у початковій школі вчителі повинні працювати у напрямі розвитку дитини як особистості, не підганяти кожного під навчальну програму і зрівнювати всіх однаково, а дивитися на кожну дитину як на окрему особистість і працювати з індивідуальним розвитком кожної дитини. Нова Українська Школа передбачає це. Дітей не зрівнюють, а формують завдяки розвитку компетентностей, на

¹⁰⁰ 48. Рик М.С. Образно-символічний тип мислення Г. Сковороди. Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. № 1(10). С. 37-40.

дітей звертається особлива увага, тобто як і вважав Сковорода: людина – на вершині.

Часто діти у початковій школі не вміють відповідати за власні вчинки і брати відповідальність за те, що зробили. Тому варто навчати їх бути відповідальними, починати із себе, не звинувачувати інших у всіх бідах: «Ніхто не зможе вбити в собі зло, поки спершу не зрозуміє, що таке зло, а що добро. А не пізнавши цього усередині себе, як можна пізнати і вигнати його в інших»¹⁰¹. Найвищою цінністю для особистості філософ вважав свободу.

Що є свобода? Добро в ній якеє?

Кажуть, неначе воно золотее?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото.

У афоризмах Григорія Сковороди можна помітити, що він навчає на власних прикладах, як бути людиною, незважаючи на різні життєві обставини: «Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, сам перший люблю»¹⁰². В сучасних умовах багато людей забуває про те, що треба цінувати своє життя і життя інших людей. Любов до інших допомагає нам зберігати мир на землі, відрізняє нас від тварин, бо лише людині дано відчувати це прекрасне почуття.

Григорій Сковорода запропонував освітню “філософію серця”, зробивши переворот освіти з “академічних стін” у світ моралі та практичного життя. Сковорода вважав, що серце – це духовна скриня людини, в якій поєднуються думки, почуття і прагнення. Моральне виховання, на думку філософа, мало би реалізуватися через формування в дітей таких якостей, як справедливість, добродієність, доброзичливість, вдячність, скромність, стриманість, працьовитість, поміркованість, терплячість, мужність, а також гуманізм та милосердя¹⁰³.

¹⁰¹ Сковорода Г. *Пізнай в собі людину*. Львів: Світ, 1995. 525 с.

¹⁰² Лохвицька Л., Моральне виховання: погляди класиків і практика сьогодення/ Л. Лохвицька // Джміль. - 2018. - №12.

¹⁰³ Паласюк Г.Б. Ідеал людини в творах Григорія Сковороди та Сенеки //Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Вип. VII. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Тернопіль, 1998. – С. 193–199.

Основою для усіх знань, в тому числі моральних, Сковорода вважав практику. Тому рекомендував педагогічним працівникам сприяти контакту дітей із соціальним середовищем та приділяти цьому багато часу, адже таким чином вони засвоюють моральні правила та адаптуються до умов життя.

Григорій Сковорода представив різноманітні методи і прийоми морального виховання особистості: читання байок і притч, у яких є ефектний кінець (моральний висновок); показ та пояснення; достойний власний приклад; власні переконання; розвиток навички аналізу власних вчинків; проведення моральних бесід; надання роз'яснень, порад. Спадщину Григорія Сковороди можна використовувати й сьогодні: під час виховних занять із здобувачами освіти, при підготовці до заходів присвячених моральному вихованню, на кожному уроці в школі, здійснюючи моральне виховання, при вихованні власних дітей, при написанні дитячих творів, книг враховувати їхній вплив на дітей та використовувати засоби морального виховання¹⁰⁴. Приклад застосування ідей мислителя на сучасному матеріалі можна переглянути у додатку А.

У початковій школі доцільним буде застосування нетрадиційних форм навчання, які використовував сам Григорій Сковорода. Педагог проводив уроки на природі з учнями, просвітницькі уроки, використовував листи як метод навчання. В ході навчально-виховного процесу філософ враховував індивідуальність кожного вихованця, його яскраву самобутність, давав конкретні коментарі та поради стосовно різних життєвих ситуацій, питань самоосвіти та вдосконалення¹⁰⁵.

Великою заслугою Григорія Сковороди є написання першого підручника з етики, тому обізнаність мислителя у моральних нормах є беззаперечною. Педагог був простою людиною, жив та працював для народу, робив добро та інших навчав бути добродійцями, переконуючи, що зерно добра повертається до нас плодами добра. Найважливішими морально-етичними настановами філософа дослідники вважають кордоцентризм, тобто сприйняття світу серцем,

¹⁰⁴ Лохвицька Л., Моральне виховання: погляди класиків і практика сьогодення/ Л. Лохвицька // Джміль. - 2018. - №12.

¹⁰⁵ <https://www.ukrlib.com.ua/referats/printit.php?tid=12226>

а не розумом, бо саме через серце ми можемо пізнати сферу духовного життя та ментальність української нації; гармонія з природою, що допомагає відновитись духовно та фізично; дружба, яка дарує радість і душевне здоров'я; самопізнання та самовдосконалення; культ гідності та розуму людей; протиставлення цінностей суспільним вадам людей, таким як кар'єризм, несправедливість, лінощі, пияцтво; ідея «сродної праці» тощо¹⁰⁶. Всі ці поради є актуальними і в наш час, тому важливо звертати на них увагу та використовувати в процесі навчання та виховання учнів початкової школи. Це допоможе формувати справді високоморальну особистість, здатну самостійно приймати правильні рішення та йти дорогою істини.

Кожній людині Бог визначив певну роль у житті, зрозуміти яку допоможе постійна робота над собою, самопізнання. Лише за таких умов можна пізнати свою роль у житті та досягти щастя. Така тривала й постійна робота над собою з метою пізнання ролі, яку визначив Бог, веде людину до щастя. «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий»¹⁰⁷. Ці слова Григорія Савича підкреслюють важливість допомоги молодшим школярам у процесі пошуку себе та своєї ролі у житті.

Філософія Григорія Сковороди наповнює серця людей миром, злагодою та любов'ю. Так і педагог, якщо використовуватиме ідеї з духовної спадщини Григорія Сковороди, наслідуватиме його особистість, стане тим джерелом любові для дітей, гарним прикладом для наслідування та просто чудовим другом, якому вони довірятимуть.

Вчення Григорія Сковороди про морально-етичні принципи відоме у багатьох країнах світу, бо воно незвичне, оригінальне, з цікавими нетрадиційними підходами і найголовніше з метою віднайти справжнє щастя¹⁰⁸.

Аналізуючи лише невелику частину афоризмів Григорія Сковороди, впевнено можна заявити, що духовна спадщина Григорія Сковороди дуже

¹⁰⁶ Ковальчук Е.І. *Актуальність морально-етичних орієнтирів творчої спадщини Г.С. Сковороди* // зб. матеріалів конф. «Спадщина Г. С. Сковороди: минуле та сучасне» (до 295-річчя від дня нар. Г.С. Сковороди), 5–7 грудня 2017. Харків : ХНУРЕ, 2017. С. 24–25.

¹⁰⁷ Сковорода Г. *Пізнай в собі людину*. Львів: Світ, 1995. 525 с.

¹⁰⁸ Захара І.С. *Проблема людини в українській філософії XVI — XVIII ст.* / І.С. Захара, М.В. Кашуба, О.В. Матковська. Львів : Логос, 1998. 239 с.

актуальна для морального виховання особистості молоді, зокрема у початковій школі. Адже його вчення є зразком для наслідування, прикладом вищої любові, жертвності та моральної стійкості, бо матеріальний світ так і не зміг його спіймати¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Попович М. В. Григорій Сковорода: філософія свободи / М. В. Попович. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.

ВИСНОВКИ

Отже, магістерською роботою, яка була здійснена на основі дослідження життя та творчого доробку відомого українського філософа, просвітителя, мислителя та педагога Григорія Савича Сковороди, доведено, що його педагогічні ідеї та філософські погляди є актуальними в наш час і заслуговують уваги педагогів, батьків та всіх, кого хвилюють проблеми виховання та навчання дітей. Особливу актуальність погляди Григорія Сковороди мають для морального виховання, адже рівень моральності сучасного суспільства визнають доволі низьким.

На основі дослідження встановлено, що Сковорода не лише своєю духовною спадщиною доводив важливість виховання дітей, навчав бути доброчинцями, шукати себе через свою природу, здобувати щастя через духовне самовдосконалення та керування вищими моральними якостями, але й на прикладі власного життя показував, що можливо не піддатись спокусам, дійти до цілі, знайти себе та бути щасливим.

У першому розділі магістерської праці описано життя та творчий доробок Григорія Савича Сковороди, який народився та працював у XVIII столітті, тобто в епоху Просвітництва, епоху відкриттів та нових ідей. Цей період характеризується великою кількістю вчених та науковців, які робили великі відкриття та розробляли нові концепції науки та філософії. Дослідження показує, що Григорій Сковорода як християнський філософ вирізнявся поміж інших своєю неординарністю, неповторністю думок та теорій, самотністю мислення та переосмисленням інформації через призму свого світогляду.

Охарактеризувавши родину філософа, проаналізувавши періоди навчання та становлення мислителя, описавши вшанування пам'яті філософа в Україні та за її межами, можна резюмувати, що педагог мав відчуття свободи ще з дитинства, оскільки батько його був козаком. Відтак відчуття внутрішньої свободи проявляється у творах Григорія Сковороди, в яких він відверто пише про те, що думає. Філософ зробив цінний внесок у досягнення української літератури, залишив цінні твори, якими зачитуються у цілому світі. Його

пам'ять вшановують, а ідеї застосовують у сучасній педагогіці. В одній особі він був письменником, філософом, релігійним діячем, поетом а також інтелігентом.

Григорій Сковорода теоретично не оформив своє філософське вчення. Сутність його філософії полягала у вмінні жити з Богом, у єдності з природою, у самопізнанні себе, у здобутті щастя. Філософ вважав, що людина може досягти стану щастя через духовну їжу та мистецтво, а такою через людську буденну працю, яку мислитель назвав «сродна праця». Григорій Савич вважав, що Бог дає людині талан, який потрібно розвивати, у дитинстві. За це мають відповідати вихователі і виховувати у дітей моральність та формувати християнську основу. У дорослому віці людина повинна прислухатися до Бога, самовдосконалюватись, розвиватись, пізнавати світ, навчатись, щоб зрозуміти себе та обрати улюблену працю, яка не лише буде приносити задоволення самій людині, але й користь суспільству.

У другому розділі увиразнено погляди Григорія Сковороди на моральне виховання та описано його педагогічні ідеї, які зосереджені на методах виховання та навчання дітей через призму християнства. Здійснено аналіз педагогічної спадщини Григорія Сковороди. Означено категорії моралі і моральності. Мораль, як сукупність норм поведінки людей, яка регулює їх відношення у суспільстві, представляє собою моральні норми, які складають основу моральності людини, але повністю її не визначають. Моральність дещо відрізняється від моралі, вона включає моральні погляди, теорії, переконання, почуття, відношення людей, моральну поведінку.

Дослідженням встановлено, що в останні роки спостерігається зменшення кількості публікацій на моральнісну тематику, що може, зокрема, означати певну втрату до проблем моральності суспільства та морального виховання. З огляду на це, вважаємо, що сьогодні варто надолужувати втрачене, бо від морального виховання сучасних дітей ста молоді залежатиме якість життя суспільства у майбутньому.

На думку Григорія Сковороди, найголовнішим у моральному вихованні є формування високоморальної поведінки дітей, а результатом правильного

морального виховання є особистість, яка прагне розвиватися, збагачуватися духовно та ставати кращою. За Григорієм Сковородою, християнські заповіді є основою для кожної людини. Він завдячує Богові, що все потрібне зробив простим. Філософ розуміє під самопізнанням вищу форму і зміст людського пізнання. Завдяки самопізнанню людина здатна виявити моральні якості, збагатитись духовно, стати вільною і щасливою. Щастя, на думку філософа, полягає у справедливості, мирі, спокою душі, сердечності, добродійності, вдячності та працьовитості.

У своїх творах педагог-просвітителі висміював негативні людські якості та возвеличував високоморальну поведінку, мудрість та вміння себе поводити у товаристві. Автор присоромлював всіх тих, хто піддається спокусам світу, продається за копійки заради моди та не зростає духовно.

Відтак твори Григорія Сковороди, що мають на меті підвищити моральність людства та викликати спротив до усього аморального, доцільно використовувати для морального виховання сучасних молодших школярів.

У третьому розділі висвітлено значення нестандартних форм навчання і виховання учнів початкової школи, проаналізовано нестандартні підходи до навчання і виховання загалом та у педагогічній практиці Григорія Сковороди, зокрема. Важливість використання нестандартних форм виховання обумовлена віковими та індивідуальними особливостями дітей, тому задля ефективного навчання та морального виховання дітей початкової школи, для яких гра є провідною діяльністю, варто проводити уроки толерантності, доброти, вдячності, рольові ігри, заняття із використанням комп'ютерних технологій, діалоги, концерти, конкурси, зближувати їх з природою, використовувати нетрадиційні методи з метою зацікавити та мотивувати дітей вчитися та розвиватися.

Здійснено аналіз філософського підходу Григорія Сковороди до природи, як джерела морального виховання людини. Під природою філософ розуміє натуру людини, тобто її нахили, можливості та таланти, які важливо розвивати, адже через природу особистості можна відкрити моральні якості, сформувавши

етику поведінки, сформувати високоморальні думки та бажання зростати духовно.

Слово як головний засіб навчання та виховання безумовно має величезний вплив на дітей, адже вони слухають, сприймають, вірять. Тому Сковорода вважав, що необхідно багато говорити з дітьми, пояснювати їм усе, що трапляється, здійснювати моральне виховання через бесіди, розмови, пояснення, поради, прислів'я, казки, байки, через які дітям доступно та цікаво можна пояснити високі моральні речі.

У роботі здійснено огляд творів Григорія Сковороди для їхнього використання у сучасній початковій школі, розкрито внесок Г. Сковороди щодо питань виховання моральних цінностей в учнів початкової школи та показано ефективність використання його творів на уроках у початковій школі в умовах війни. Твори Сковороди наповнені простим, але цікавим сюжетом, що привертає увагу дітей, зацікавлює їх. Простий виклад складних речей дає можливість використовувати ці твори для дітей у виховному процесі.

У байках Сковороди є «сила», це так звана мораль, яка саме повчає дітей і дає їм правильні настанови на майбутнє. Тому твори філософа не лише цікаві, але й є певними моральними орієнтирами для сучасних дітей. Здійснювати моральне виховання в умовах війни дуже складно, бо важко пояснити дітям, що не можна битися, коли поруч триває війна і дорослі люди вбивають один одного, але варто наголошувати, що моральним вчинком є захист Батьківщини, що ненормативна лексика ніяк не допоможе вирішити ситуацію, проте якщо бути високоморальною людиною, то цим діти можуть допомогти досягти миру, зробити світ добрішим та комфортним для життя. Часто це все зробити дуже важко, бо виникають труднощі, несправедливість, осудження та спокуси, але варто діяти, незважаючи ні на що і тоді можна отримати найвищу нагороду – щастя. Саме це діти можуть зрозуміти через твори Григорія Сковороди.

Отже, на основі представленого можна зробити висновок, що використання творів та педагогічних ідей Григорія Сковороди на уроках у початковій школі є ефективним засобом морального виховання молодших школярів. Актуальними для застосування залишаються ідея «сродної праці»,

«рівної нерівності», самопізнання, самообмеження. Найважливішим для особистості є здобуття щастя, а це доступно усім, якщо пізнавати себе та розуміти, всі люди створені на образ Божий.

Результати проведеного дослідження можна використати на практиці у початковій школі, у процесі морального виховання дітей в сім'ї, під час розробки певної системи виховання чи концепції дитячої команди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А.М. Бойко та ін. *Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підручник* Київ : Професіонал, 2004. 576 с.
2. Александрович Т. *Концепція щастя як одна із основ християнського віровчення у прозі Г. Сковороди*. Гуманітарний вісник ПХДПУ ім. Г. Сковороди: Наук.-теор. зб. Сп., вип.: Ціннісні засади християнства в духовно-моральному становленні молоді. Переяслав-Хм., 2005. С. 85-88.
3. Багалій Д. *Український мандрований філософ Григорій Сковорода*. Київ 1992.
4. Барабаш Ю. Я. *Дух животворить... Читаємо Сковороду*. Київ : Темпора, 2014. 478 с.
5. Батарейна І.О. *Моральне виховання в працях дослідників минулого та сьогодення: історичний аспект. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Вип. 70. С. 10–14.
6. Бичко А., Бичко І. *Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / відп. ред. проф. І. П. Стогній. Київ, 2003. С. 51–78.
7. Білецька В. «Філософія серця» Г. Сковороди у філософських рефлексіях І. Мірчука // *Філософські обрії* 36 (2016) 51– 60.
8. Білодід В. *Христологія Григорія Сковороди. Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності: зб. наук, праць* Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських читань: у 2-х кн., кн. 2. Київ, 2007. С. 3–15.
9. Білоус П. *Творчість Григорія Сковороди // Історія української літератури XI-XVIII ст.* Київ (2009) 375–387.
10. Білоус П.В. *Архетипна символіка у творчості Григорія Сковороди. Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності: зб. наук. праць* Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських читань: у 2-х кн., кн. 1. Київ, 2007. С. 34– 40.
11. Боженко М. *Байки Г. С. Сковороди // Українська мова і література в*

- школі (1997) 15–18.
12. Будугай А. *Взаємозв'язок понять щастя і свободи у філософських поглядів Григорія Сковорода та в теософії. Григорій Сковорода – джерело духовної величі та сучасність: матеріали Переяслав-Хм. 10-11-12-х Сковородинівських читань*. Тернопіль, 2007. С. 75–84.
 13. *Буквар миру. Книга для сімейного читання, Григорій Сковорода*. Харків 2020.
 14. Булда М. *Та не забудьте пом'янути Григорія Варсаву (Г. Сковорода) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях*. (2006) 148–154.
 15. *Великі педагоги та мислителі українського народу. Матеріали навчальних семінарів (збірник п'ятий)*. Видання «Актуальні проблеми історії та культури України». Львів. ЦТДЮГ 2016.
 16. Верба Г. *Перечитуючи Сковороду: коментарі дослідника до кількох хрестоматійних поезій Григорія Сковорода // Дивослово 7 (1998) 33-34*.
 17. Верба Г.М. *Ключ до християнської філософії Григорія Сковорода (Сковорода і Біблія. Путівник): монографія*. Тернопіль: Видавництво Астон, 2007, 656 с.
 18. Волкова Н.П. *Педагогіка : навчальний посібник ; вид. 2-е, перероб., доп.* Київ : Академвидав, 2007. 616 с.
 19. Г. Сковорода про розумове, моральне та трудове виховання дітей <https://www.ukrlib.com.ua/referats/printit.php?tid=12226> (01.12.2023)
 20. Галузинський В.М., Євтух М.Б. *Педагогіка: теорія та історія*. - К., 1995.
 21. Глива Є. *Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковорода*. Київ: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 256 с.
 22. Гончаренко С.У. *Український педагогічний енциклопедичний словник*. Рівне : Волинські обереги, 2011. 519 с.
 23. Горський В.С. *Історія української філософії. Навчальний посібник*. К: Наукова думка, 2011. – 376 с. (с.84-105)

24. *Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах*/ Упоряд. Штих.В. Харків 2002.
25. Гриценко М.С. *Історія педагогіки*. К.: Вища школа, 1973. 468 с.
26. Д. Герцюк – П. Сікорський. *Григорій Сковорода*. Львів 2013.
27. Діяльнісний підхід як основа організації освітнього процесу в початковій школі <https://vseosvita.ua/library/embed/0100akjv-1bb6.docx.html> (03.12.2023)
28. Довга Л. *Проблеми християнської моралі в трактаті Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку»*. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / відп. ред. проф. І.П. Стогній. Київ, 2003. С. 495–502.
29. Елькін М.В., Головкова М.М., Коробченко А.А. *Історія педагогіки : навчально-методичний посібник*. Мелітополь : ММД, 2009. 204 с.
30. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999. №651. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14> (05.09.2023).
31. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19> (05.09.2023).
32. Захара І.С. Проблема людини в українській філософії XVI — XVIII ст. / І.С. Захара, М.В. Кашуба, О.В. Матковська. Львів : Логос, 1998. 239 с.
33. Кашуба М.В. *Розуміння творчості в філософії Григорія Сковороди. Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності: зб. наук. праць Переяслав-Хм. 13-х Сковородинівських читань: у 2-х кн., кн. 2*. Київ, 2007. С. 62–70.
34. Ковалинський М.І. *Життя Григорія Сковороди. Написане 1794 року на давній смак*.
35. Ковалинський М.І. *Життя Григорія Сковороди. Сковорода Григорій. Твори: У 2 т. К.: ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. 2-е вид., вип. Т.2. С. 380–418*.
36. Коменський Я. А. *Вибрані педагогічні твори: в 2-х т.* / Я. А. Коменський. – К.: Вища школа, 1982. – 656 с.

37. Кононенко Т.П. *До питання визначення основної літературної форми філософських творів Григорія Сковороди. Науковий вісник українського університету.* 2005. Т. VIII. С. 182–185.
38. Концепція «Нова українська школа» : Рішення кол. МОН України від 27.10.2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainskashkola> (дата звернення: 05.09.2023).
39. Кравець В.П. *Історія української школи і педагогіки.* – Тернопіль, 1994.
40. Кремень В. *Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум* Київ 2010.
41. Лімонченко В. В. *Феномен дитинства в контексті педагогічної культури / Віра Володимирівна Лімонченко // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук, праць. Вип.4. — Львів: Світ, 2007. — 360с.*
42. Лозова В.І., Троцько Г.В. *Теоретичні основи виховання і навчання. Навчальний посібник.* - Харків, 2002. - С. 335-343.
43. Лохвицька Л., *Моральне виховання: погляди класиків і практика сьогодення/ Л. Лохвицька // Джміль. - 2018. - №12.*
44. Мазоха Г.С. *Листи Г. Сковороди до М. Ковалинського: жанр, сприйняття, традиція. Переяславські сквородинівські студії. Вип. 4.* Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2017. С.70-77.
45. *Методи морального виховання*
<https://www.slideshare.net/bangbang1614460/ss-42163562> (30.11.2023)
46. Міносян А.С., Варипаєв О.М. *Мандрівництво Григорія Сковороди та Миколи Гоголя як втілення українського світоглядного ідеалу // Вип. 8. Problemy jazyka, literatury a kultury. Univerzita Palackeho v Olomouci, Olomouc, 2016. – С. 455–461.*
47. *Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. Книга методиста : довідково-методичне видання / упоряд. Г.М. Литвиненко, О.М. Вернидуб. Харків : Торсінг плюс, 2006. С. 8–21.*

48. *Нестандартні форми навчання - як один із видів навчання учнів*
<https://naurok.com.ua/stattya-nestandartni-formi-navchannya---yak-odin-iz-vidiv-navchannya-uchniv-373760.html> (27.11.2023)
49. Нечева Є. *Моральне виховання учнів початкової школи. Початкова школа*. 2016. № 10. С. 53–54.
50. *Нова українська школа: poradnik dla vchytelja* / за ред. Н.М. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с.
51. Осмир. *Сучасність мудрости Г. Сковороди : світоглядний нарис* / Осмир, Ольга Банах. – Львів : Література та мистецтво, 2020. – 136 с.
52. Паласюк Г. Б. Бог, релігія і церква у розумінні Григорія Сковороди // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 10: Філософія, економіка, соціологія. №1. Тернопіль, 1998. – С. 8–12
53. Паласюк Г.Б. Ідеал людини в творах Григорія Сковороди та Сенеки // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Вип. VII. Серія: Історія: Збірник наукових праць. – Тернопіль, 1998. – С. 193–199.
54. *Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди*. – К. : Вища школа, 1972. – 246 с.
55. Пехота О.М *Інформаційно-комунікаційні технології в педагогічній освіті : навчальний посібник* / за наук. ред. О.М. Пехоти, Т.В. Тихонової. Миколаїв : Іліон, 2013.
56. Погребенник В. *Григорій Сковорода як лірик і байкар* // *Українська література в загальноосвітній школі* (2007) 24–25.
57. Поліщук Ф. *Григорій Сковорода : семінарій* Київ 1972.
58. Попович М. В. *Григорій Сковорода: філософія свободи* / М. В. Попович. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.
59. Попович М. *Григорій Сковорода: філософія свободи*. Київ 2007.
60. *Постать Григорія Сковороди в сучасному філософсько-культурному просторі* : збірн. статей наук. конф. 19-20 червня 2012 року. – Полтава-Чорнухи, 2012. – 308 с.

61. *Принципи морального життя*. – Львів: Свічадо, 1996.
62. Професор дослідив традиції вшанування пам'яті Г. С. Сковороди // Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького cdu.edu.ua (05.09.2023)
63. Рик М.С. *Образно-символічний тип мислення Г. Сковороди*. Софія. *Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2018. № 1(10). С. 37-40.
64. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / перекл. Іван Хоменко. Рим – Торонто 1991.
65. Сисоєва С.О. *Педагогічні технології у безперервній освіті* / за заг. ред. С.О. Сисоєвої. Київ, 2001. 244 с.
66. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наук. думка, 1983. 543 с.
67. Сковорода Г. *Пізнай в собі людину*. Львів: Світ, 1995. 525 с.
68. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ, 1973. Т. 2. 576 с.
69. Сковорода Г. С. Твори : в 2-х т. / Г. С. Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – . – Т. 1. – 640 с.
70. Сковорода Григорій. *Повна академічна збірка творів* / за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
71. Сухомлинський В.О. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 3. 612 с.
72. Тетерина Д. *Історичні умови формування релігійних поглядів Григорія Сковороди. Вибрані твори в V томах. Том V: Філософія, історія*. Київ, 2003. С. 163-177.
73. Ткачук М. *Києво-Могилянська Академія і становлення академічної філософії в Україні* // *Філософська думка*. Київ 4 (2000) 36 – 56.
74. Ушаков Д. *Великі українці*. – Харків 2008.
75. Ушинський К.Д. *Вибрані педагогічні твори* : у 2-х т. / за ред. О.І. Пискунова. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 2. 359 с.

76. Ушинський К. Д. Зібрання творів: в 11 т. М.: Л. 1948. Т. 2. 659 с.
77. Ушинський К. Д. *Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. Т. 1 Теоретичні проблеми педагогіки*. Київ: Рад. школа, 1983. 489 с.
78. Фіцула М. М. *Педагогіка : навчальний посібник*. Київ : Академія, 2000. 544 с.
79. Фіцула М. М. *Педагогіка : навчальний посібник*. Київ : Академія, 2000. 544 с.
80. Цицерон Марк Тулій. *Вибрані твори*. Москва, 1975. 456 с.
81. Чижевський Д. *Філософія Г. С. Сковороди*. Харків, 2004. 272 с.
82. Шарко В. Д. *Сучасний урок: технологічний аспект / Посібник для вчителів і студентів*. – К.: СПД Богданова А. М., 2007. – 220 с.
83. Яременко В. *Григорій Сковорода. Сад пісень. Вибрані твори*. Київ 1968.
84. Ярмусь С. *Поняття щастя в філософії Григорія Сковороди. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / відп. ред. проф. І. П. Стогній*. Київ, 2003. С. 660–673.
85. Khuziakhmetov, A. N., Shafikova, G. R. & Kapranova, V. A. (2015). Conditions of educational environment for the development of teenagers moral relations. *International Journal of Environmental and Science Education*, 10(4), 515-521.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тема. Виховне заняття «Григорій Сковорода – щаслива Людина»

Мета:

Ознайомити здобувачів освіти з біографією Григорія Савича Сковороди, його творчою спадщиною, розкрити філософські ідеї в умовах сучасності. На його прикладі мотивувати дітей бути добрими та вірними своєму народові.

Розвивати моральні почуття, формувати гідне ставлення до інших людей, патріотичні почуття, сприяти розвитку інтересу до навчання, самоосвіти як одного з етапів на шляху служіння своїй державі.

Виховувати любов та повагу до рідної землі, свого народу.

Обладнання: шаблони дитячих долоньок, шаблони скрині, пелюсток, портрет Г. Сковороди, байка Г. Сковороди «Ворон і Чиж», дерев'яна скринька, картки з афоризмами.

Хід заняття

1. Вступна частина

1.1. Читання вірша вчителем

Запам'ятай, моя дитино, з юних літ
На все життя, щоб знала, як прожити.
Людина для добра приходить в світ
Й покликана завжди добро творити.
Нелегко це, хто що б не говорив,
Й не кожному зробити це вдається.
Бо в світі стільки смертних є гріхів,
Що доброта не завжди йде до серця.
Та ти людина і тому учись
Добро творити, людям співчувати.
До цього світу пильно придивись,
Злим помислам навчися лад давати.
Йди з добротою — це собі затям,
Із ласкою, прихильністю, привітно.
Й не розлучайся з добрим почуттям,
Хай доброта в душі суцвіттям квітне.

1.2. Вправа «Незакінчені речення» (діти витягують листи із реченнями з дерев'яної скрині та продовжують їх)

- Добро робити нелегко, бо...
- Бути добрим означає...

- Добро, на мою думку, це...
- Якщо всі будуть добрими, то...
- Якщо всі будуть злими, то...

1.3. Знайомство із біографією Григорія Сковороди (робота в групах. Кожна група опрацьовує інформацію, яка стосується певної частини життя філософа)

1 група. Народився Григорій 3 грудня 1722 р. в сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку, на Полтавщині у козацькій родині. Батько Сава Сковорода був рядовим козаком, який у мирний час займався шинкуванням і продажем вина. Мати Пелагея походила зі Шангіреїв, рід яких мав кримськотатарське походження. Григорій мав ще старшого брата Степана. З дитинства ріс “чудним” хлопчиком, заглибленим у свої думки і не придатний до господарської роботи. Влітку 1730 його віддали до дяківської школи в Чорнухах.

2 група. Педагогічна діяльність. Влітку 1759 р. Сковорода приймає запрошення єпископа Й. Миткевича викладати поетику в Харківському колегіумі, який на той час був найпередовішим навчальним закладом в Україні, і перебирається на Слобожанщину. Навколо нього сформувалося коло шанувальників – студенти філософії – Я. Правицький. В. Білозерський. М. Заводовський. Вони збиралися в домі Сковороди, читали античних авторів, писали вірші, співали, гуляли за містом у садах.

3 група. Вічний мандрівник. Після звільнення з Харківського колегіуму у 1769 р. Сковорода оселився на пасіці в Гужвицькому лісі неподалік Харкова і зажив життям пустельника. Відтепер він обрав новий і не знаний до того стиль життя – мандрівку. І ця мандрівка тривала до самої смерті – чверть віку. Була вона повна пригод, оповита переказами й легендами. У ній він ніколи не розлучався з Біблією, сопілкою, і своїми творами. Слава про нього розходилася широко, і багато хто бажав його бачити й чути як речника великої правди.

1.4. Перегляд відео про життєвих шлях Григорія Сковороди (Проект «Книга-Мандрівка. Україна»)

https://www.youtube.com/watch?v=nTCY6Y_skVk

1.5. Вправа «Мікрофон»

- Який факт з життя Григорія Сковороди Вас найбільше вразив?
- Чим Сковорода відрізнявся від інших?
- У чому полягає секрет життя, який озвучили у відео?
- Що на вашу думку означає фраза, яка є на могилі Сковороди «Світ ловив мене та не спіймав»?

1.6. Розповідь учителя про Григорія Сковороду як приклад для наслідування.

Григорій Сковорода був дуже розумний, все життя навчався, пізнавав Бога, себе, світ. Він був щасливою Людиною. Людиною з великої літери, бо жив у Бозі, відповідно до Заповідей Божих, творив добро, допомагав іншим, відмовлявся від дуже цікавих пропозицій, щоб залишитись Людиною, був з народом, мандрував по світу, спілкувався із простими людьми, хоча міг бути серед інтелігенції, заможним паном і мати велику славу та гроші, але відмовився від всього цього, бо щастя йому приносили не гроші і слава, а його «сродна» праця, тобто те, для чого він народився, бути з народом і навчати його, бути доброчинцем і простою людиною. От і проживши все своє життя і не піддавшись спокусам світу він сказав: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Він був щасливою Людиною, бо пізнав Бога, зрозумів у чому полягає суть його життя і робив те, що приносило добро та користь його народові та світові. Тому нам є чому повчитися у нього. Жити у гармонії з Богом, з власною совістю, з природою.

2. Основна частина

2.1 Зачитування афоризмів Григорія Сковороди (кожна дитина маю частинку афоризми Григорія Сковороди, завдання дітей пройтися та знайти свою пару і з'єднати дві частинки, щоб утворити повноцінний афоризм.)

2.2 Читання учнями байки Григорія Сковороди «Ворон і Чиж» Ворон і Чиж

Неподалік від озера, з якого визирали жаби, сидів на гілці й виспівував Чиж. Поблизу нього крякав собі й Ворон, та, бачачи, що Чиж не полишає співати, сказав:

— Чого ще й ти сюди пнешся, жабо?

— А чому це ти мене звеш жабою? — спитав Чиж Ворона.

— Тому що ти так само зелений, як та жаба.

— Коли я жаба, — мовив на те Чиж, — тоді ти сам справжнісінький жабур, бо спів твій дуже схожий на жаб'ячий.

Сила: Серце і звичаї людські, а не зовнішні якості мають свідчити за те, хто ти є. Дерево по плодах пізнається.

2.3 Записування добрих порад

На долоньках учні записують добрі поради і вчитель прикріплює їх на дошку.

2.4. Гра «Може – не може»

- Зараз ви почуєте різні висловлювання, якщо так бути може, то ваше завдання плеснути, якщо так бути не може, то ваше задання тупати ногами.

- Змія може повзати
- Риба може скакати
- Птах може повзати
- Кенгуру може стрибати
- Лисиця може співати
- Черепаха може літати
- Собака може гавкати
- Лев може грати на піаніно
- Півень може м'явкати
- Отже, кожен повинен робити те, для чого народився, бо коли ми робимо, те що хочемо, але воно не наше, то збоку це виглядає смішно. Так нас навчає Григорій Сковорода. Ми повинні пізнавати себе, щоб зрозуміти якою справою нам варто займатись у майбутньому.
- А ще Григорій Сковорода навчає бути нас добрими, чуйними, терплячими, співчутливими. Що таке добро ви вже знаєте, то зараз ми будемо його творити. «Квітка добра».
(Діти отримують листочки у формі пелюстки, на яких треба написати комплімент, добре побажання, подяку за щось. Кожен із групи виходить до дошки і прикріплює пелюстки)

3. Заключна частина

3.1. Бесіда з учнями

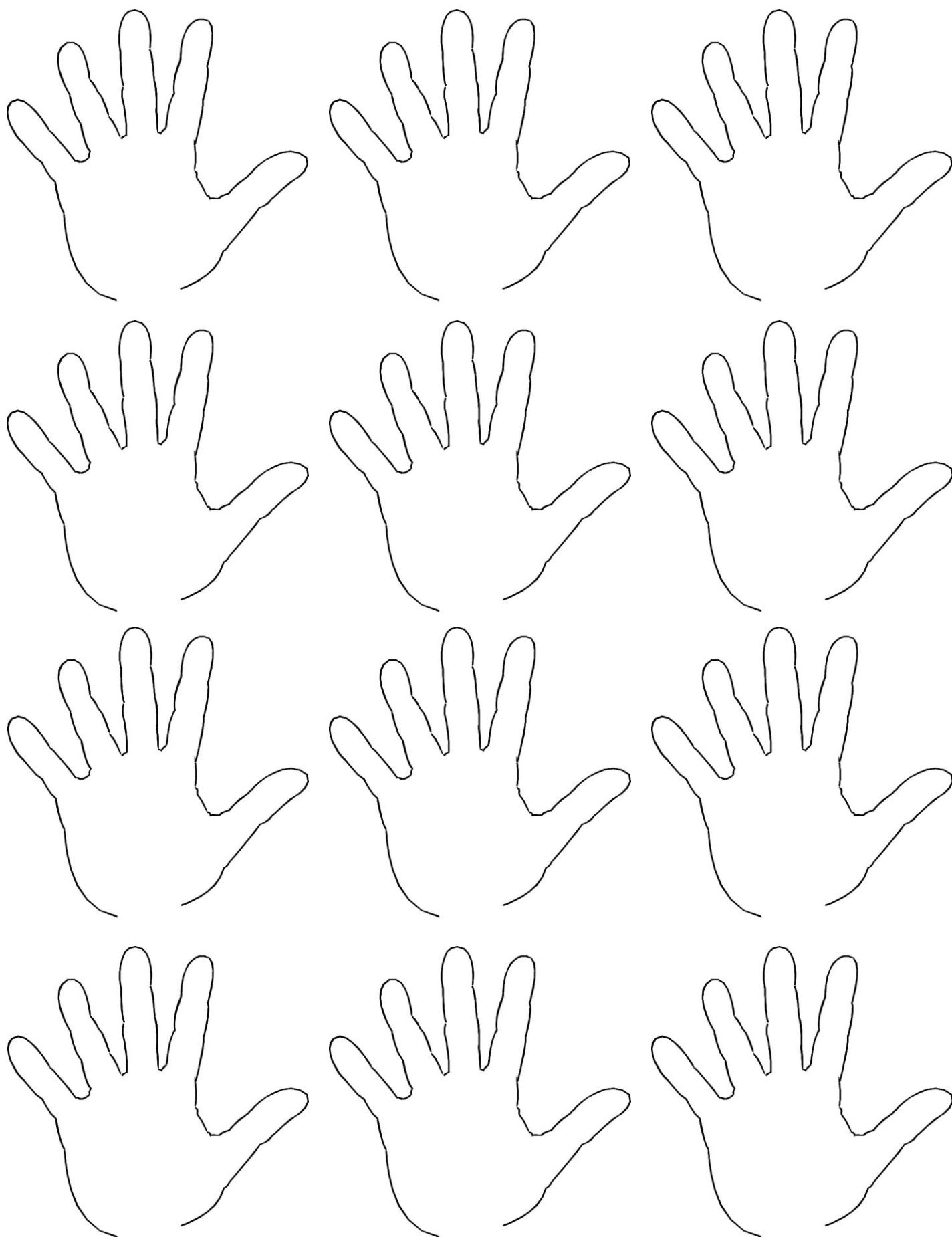
- Що ви зрозуміли для себе з цього уроку?
- Що хотіли б спробувати змінити у своєму житті?
- Що вам може допомогти це зробити?

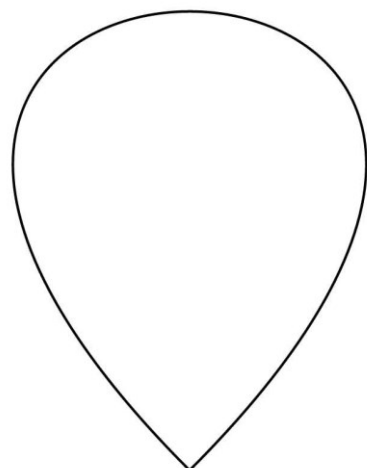
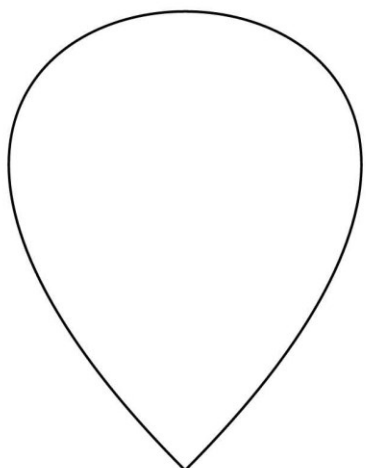
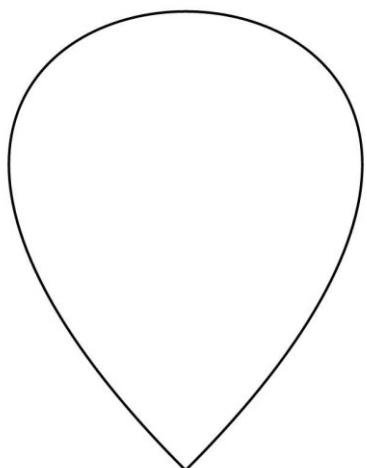
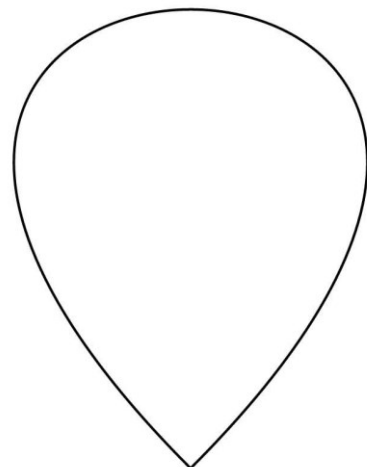
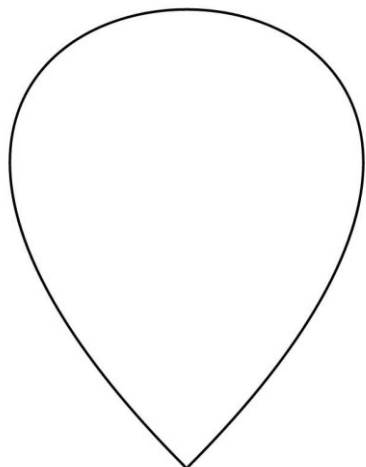
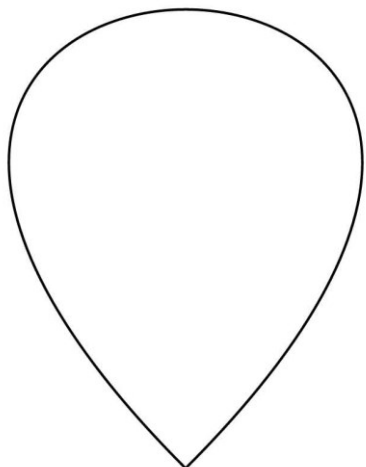
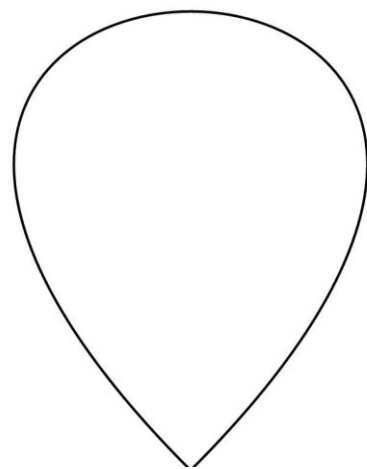
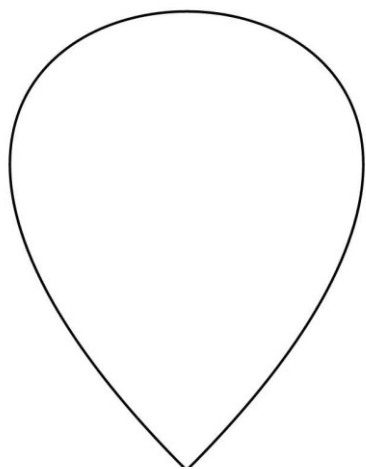
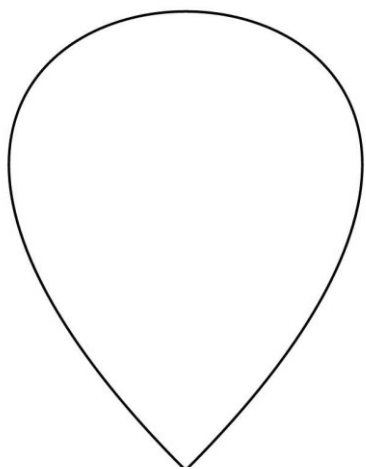
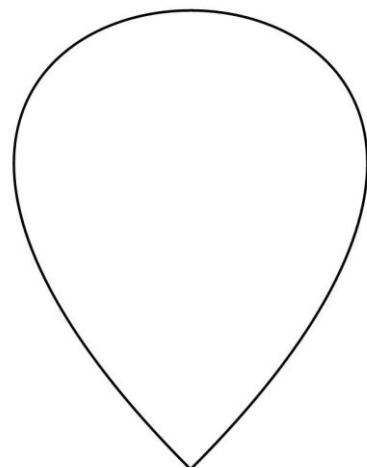
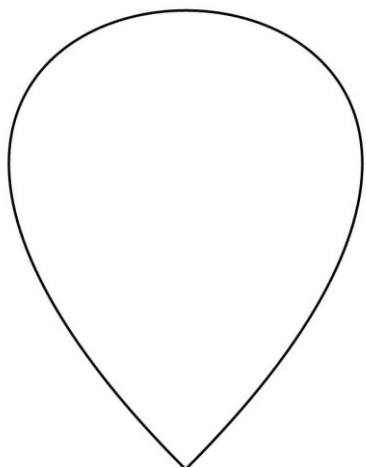
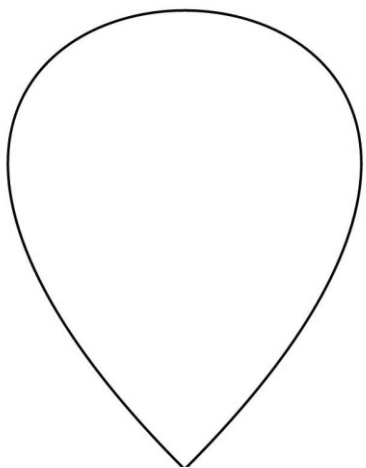
3.2. Вправа «Моє щастя»

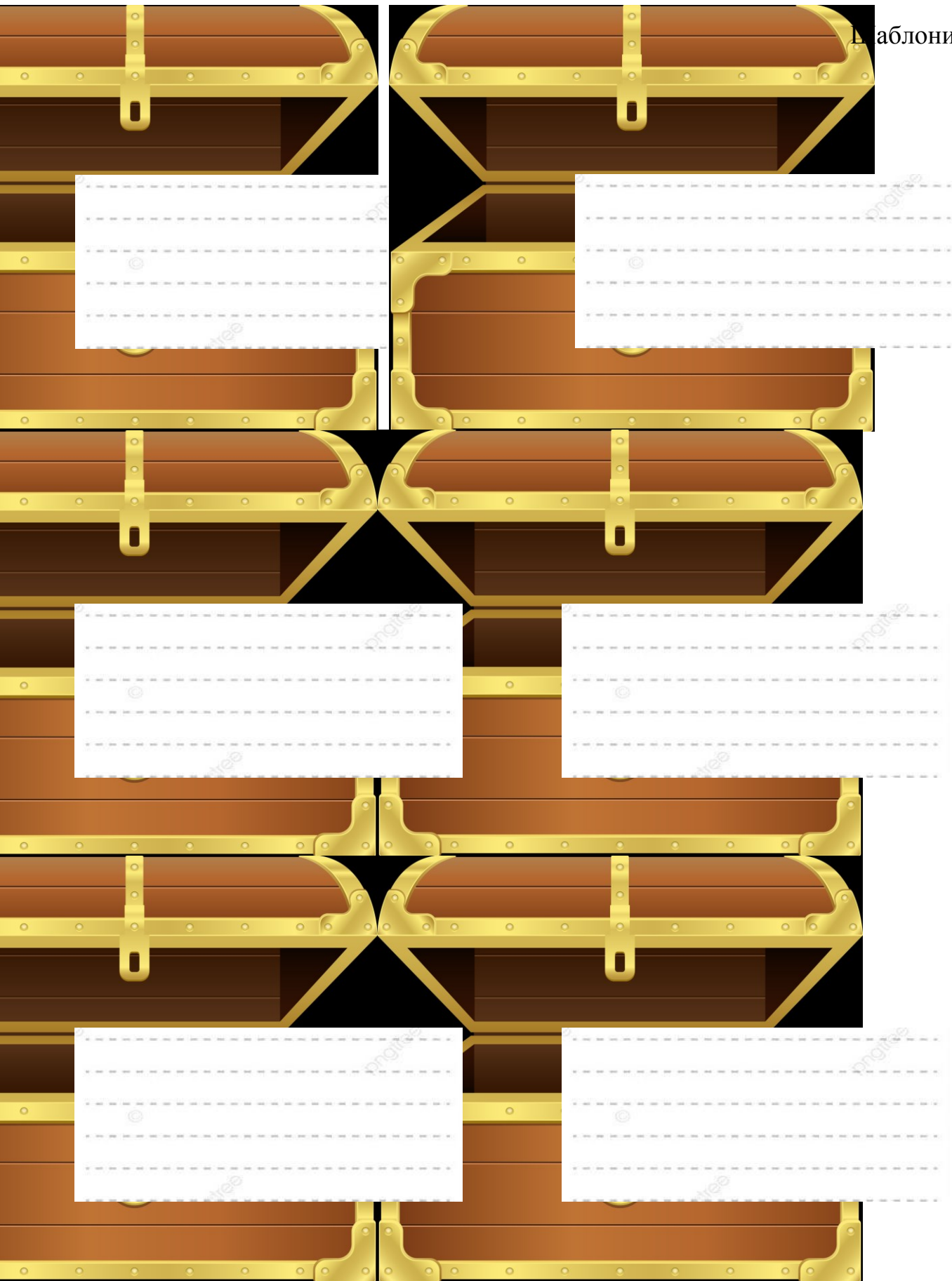
Діти на шаблонах скрині пишуть що для них є щастя і як вони можуть його досягти або зберегти.

3.3 Заключне слово вчителя

Віддані людям тепло і душевна доброта обов'язково повернуться до вас. Бо ми послані на землю, щоб примножувати добро і красу, творити земний рай, а не бути лише споживачами. Маємо таке коротке життя, тож хай не буде в ньому місця злим помислам. Хай оживає істина стара: **людина починається з добра.**

Не за обличчя судіть, а за серце.

Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Не той дурний, хто не знає...але той, хто знати не хоче.

Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати – це наполовину завершити.

Як ліки не завжди приємні, так і істина буває сувора.

Як хто посіє в юності, так пожне в старості.

Роби те, до чого народжений, будь справедливий і миролюбний громадянин, і досить із тебе.

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?

Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне?

Що вподобав, на те й перетворився.

Не шукай щастя за морем.

Визначай смак не за шкаралупою, а за ядром.

Як нерозумно випрохувати те, чого можеш сам досягти.

Світ ловив мене, але не впіймав.

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

Святість життя полягає у творенні добра людям.

Матеріал до вправи «Незакінчені речення»

- Добро робити нелегко, бо...
- Бути добрим означає...
- Добро, на мою думку, це...
- Якщо всі будуть добрими, то...
- Якщо всі будуть злими, то...